

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 2   **1935**

NELJATEISTKÜMNES AASTAKÄIK

T O I M E T U S

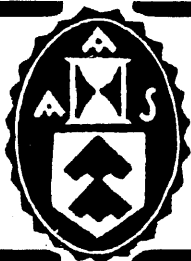
H. KRUS
PEATOIMETAJA

O. LIIV / M. SCHMIEDEHELM
H. SEPP / P. TREIBERG

SISU:

	Lk.
Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609—1629. (Järg.) E. Blumfeldt.	49
Saksa poliitika Bosnia küsimuses 1908.—1909. aastal. (Järg.) L. Mark.	63
Soome-ugri aladesse puutuvaid küsimusi II slavistide kongressil. Vil- lem Ernits.	74
Akadeemiline Ajaloo-Selts 1934./35. tegevusaastal. M. Sorgsep. . .	83
Varia	94

Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609—1629.

(Järg.)

Arvud näitavad, et tabelis nr. 7 kokkuvõetud kaupade suhtes kuulus impordis esikoht ülekaalukalt Põhja-Saksa linnadele, eriti aga just Lüübekile, kust saabunud kaubad ületasid väärtuselt üksikuil aastail Hollandist saabunud kaupu 3—5 kordselt. Võrreldes Lüübekiga näitavad Hollandist saabunud manufaktuur- jne. kaupade väärtust tähistavad arvud tõusu just tollirendiaastail, kuna Lüübeki suhtes on samadel aastatel märgata koguni tagasiminekut.

Tallinna kaugekaubanduslikus ekspordis oli neil aastail tähtsamaks kaubaartikliks vili. Tabel nr. 8 näitab Tallinnast tol ajal väljaveetud vilja hulka säilitistes. Nagu näeme, eksporditi neil aastail peamiselt rukist, millele hulgalta järgnes oder, kuna nisu ja kaera väljus Tallinnast hoopis vähe. Väljaminev vili oli 1620-ail aastail täies ulatuses kodumaist päritolu. Suur kõikumus väljalaevatatud vilja hulkades eri aastail seletub osalt rahutu sõjaajaga, osalt vilja väljaveokeeldudega. 1609. a. näiteks ei läinud Tallinnast kaugesõiduliinil välja ainustki säilitist vilja, mis arvatavasti näitab nimetatud aastal kehtinud vilja väljaveokeeldu. Ka 1623./24. a. kehtis navigatsiooniajal osaliselt selline keeld²⁴⁾, mis seletabki nimetatud aastal eksporditud vilja vähemat hulka. Samasugune vilja väljaveokeeld teostati ka 1628. a.²⁵⁾ Need keelud, mis 1620-ail aastail märgatavalt häirisid viljakaubanduse rahulikku arengut, vähendasid tallin-

²⁴⁾ RRA, Livonica 44, Tallinna kiri 5. V 1624.

²⁵⁾ R. Liljedahl, op. cit., lk. 147.

	1620			1621			1622			1623 (—21. VIII)		
	R.	O.	N.	R.	O.	N.	R.	O.	N.	R.	O.	N.
	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.
Hollandi	1157	90	41.5	1627	177	42	1988	419	10	1143	769.5	3.5
Prantsusmaa	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Taani	27.5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	68	—	—	55	6	—	352.5	24	50	114	44	—
Lüübek	105	33.5	5	40.5	10	—	71.5	39	6	27.5	—	—
L.-Rootsi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Riia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1375.5	123.5	46.5	1722.5	193	42	2412	482	66	1284.5	813.5	3.5
	1545.5			1957.5			2960			2101.5		

laste teenistust²⁶⁾ ja soodustasid vilja salaveo kasvu Taanile alluvasse Kuressaarde²⁷⁾ ja sealt edasi läände, johtusid keskvalitsuse püüetest Riia ja siinsete sõjavägede toitlustamise alal²⁸⁾, aastakümne lõpul teostati väljaveokeelde ka riigikassa tulude tõstmise huvides. Seepärast näemegi, et aastail, millal kehtisid kitsendused vilja väljaveo alal, suundus Tallinnast vilja Riiga, kuhu vilja eksportimine neil aastail oli lubatud suuremal hulgal kui varemini. Alati aga ei tähenda viljalaeava suundumine Riiga seda, et vili seal tõepoolest lossiti. Riia oli sageli ainult vahejaamaks, kust laadungi täiendamiseks võeti peale uusi kaupu, teel Tallinnast läände.

Suures enamuses läks Tallinnast väljuv vili Amsterdam, Euroopa viljakaubanduse keskturule, kuna ainult väiksem osa viljaekspordist läks sisebaltilistesse linnadesse. Ekspordis Põhja-Saksa linnadesse märkame tollirendiaja viimastel aastail siiski tugevat tõusu. Kuid, nagu eespool laevaliiklust käsitledes juba tähendatud, ei märgitse see tõus merkantiilsete sidemete tihenemist, vaid seletub peamiselt vist sellega, et neil aastail saadeti Tallinnast Preisi linnadesse, eriti Elbingisse kuninga vilja sealsete rootsi sõjavägede moonastamiseks. Tabelis antud kvantumite kõrval väljus sinna viljasaadustena 1628./29. a. veel 1008 tündrit jahu, 23 tündrit leiba, 56 tündrit herneid ja 29 sälitist linnaseid.

²⁶⁾ Kirjas kuningale 5. V 1624. (RRA, Livonica 44) rõhutab Tallinn eriti seda, et „...fast jederman in der Stadt sein geringes vermögen darin (s. o. viljakaubandusse) gestocket des gewissen Hoffnung, wein das liebe Korn in Teutsch-vnd Niederlande vberall angenehmb vnd in hohen Preis, er wolle hiedurch seiner Nahrung etwan prosperiren vnd einen Vorteil schaffen“, kuid väljaveo keelu tõttu kaotavat kodanikud loodetud teenistuse.

²⁷⁾ E. Blumfeldt, Ajalugu. Saaremaa (= Eesti VI); Tartu 1933, lk. 306—307.

²⁸⁾ R. Liljedahl, op. cit., lk. 103—104.

1623/24				1626/27				1627/28				1628/29				1629 (II pool)			
R.	O.	N.	K.	R.	O.	N.	K.	R.	O.	N.	K.	R.	O.	N.	K.	R.	O.	N.	K.
Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.
684.5	232.5	14	78	2405	632.5	36.5	—	1672	—	8	—	2546.3	1032.2	—	7	366.5	3	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
97	—	—	22.2	—	—	—	—	—	—	—	—	450	159.5	—	—	588	18	—	—
136.5	3	29.5	80	332.8	—	55.5	1	205	9	5	—	366	—	—	3	24.5	59	—	9
—	—	—	—	—	—	—	—	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
133	—	41	20	23	29	4.8	16	464	13.3	8	—	14	24	—	—	—	—	—	—
1051	235.5	84.5	200.2	2760.8	661.5	96.8	17	2441	22.3	21	—	3376.3	1215.7	—	10	979	80	—	9
1571.2				3536.1				2484.3				4602				1068			

1628./29. a. oli üldse soodsamaid aastaid Tallinna viljakaubandusele meid huvitaval ajavahemikul. Väljaveetud vilja hulk oli tugevalt suurem kui varem aastail. See seletub turustamise oludega ja nõudmisega Lääne-Euroopa vilja importivates maades. Sõdade ja halbade lõikusaastate tõttu oli nõudmine vilja järele 1620-ail aastail kogu aeg väga elav ja vastavalt sellele seisid viljahinnad kestvalt kõrgel. Eriti kõrgele tõusid viljahinnad Amsterdumis, mille järele kujunesid hinnad terves Euroopas, alates 1628. aastast²⁹⁾. Spekulatsioon viljaga andis neil aastail kaupmeestele väga suuri tulusid. Sellest võimalusest haaras riigikassa sissetulekute suurendamise huvides kinni ka Rootsi riigivalitsus. Juba 1628. a. antud vilja väljaveokeeldu uuendati 1629. a. märtsis³⁰⁾. Ühtlasi täiendati seda keeldu korraldusega, mis nägi ette 2000 sälitise vilja kokkuostmist riiklike ülesostjate poolt Läänemere mail ja selle vilja eksportimist Hollandisse. Riia pidi seejuures andma 300, Pärnu 400 sälitist, ülejäänud 1300 sälitist loodeti saada Tallinnast, Narvast, Neevalinnast ja Viiburist. Tallinnas määrati riiklikeks vilja ostjateks Andres Haraldsson, Bogislaus Rosen ja keegi Spenckhusen. Viimastele antud memorialis määrati kindlaks vilja kokkuostmise ja eksportimise tingimused ja hinnad. Rukki sälitisest lubati maksta 30—40 riigitaalrit. Müügihinnaks nägi memorial ette 70 riigitaalrit sälitisest; lubatakse siiski müügihinna kõikumine 60—70 riigitaalri vahel, kuid soovitatakse vältida hinna langetamist madalamale 65 riigitaalrist³¹⁾. Tolliraamatute arvud näitavadki, et suurem enamus 1628.—29. a. väljaveetud viljast oli kuning-

²⁹⁾ W. Naudé, Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten v. 13. bis zum 18. Jahrhundert; Berlin 1896, lk. 351—374, eriti lk. 362—363.

³⁰⁾ RRA, Riigiregistratuur 1629, 26. III, kuninga kiri Tallinnale; R. L i l j e d a h i, op. cit., lk. 147.

³¹⁾ RRA, Riigiregistratuur 1629, 28. III, Memorial för Spanmåls vpköpare.

likkude viljaostjate poolt hollandlastele müüdü vilja, kuna erakaupmeeste osatähtsus nimetatud aastate viljaekspordis oli hoopis väike. Ühest aruandekatkendist kuuleme, et 1629. a. 10. maist kuni aasta lõpuni on kuninglikkude viljakaupmeeste, Andres Haraldssoni ja Bogislaus Roseni poolt eksporditud Tallinnast 3426 sälitist vilja³²). Seega märgatavalt rohkem, kui seda oli näinud ette esialgne viljakaubanduse organiseerimise kava. Et teenistus vahekasuna seejuures oli kaunis suur, on selge. Sest kuni 1629. a. augustini maksid riiklikud ülesostjad vilja müüjaile rukki sälitisest 20—34 riigitaalrit ja odra sälitisest 10—18 riigitaalrit, kuna nad vilja hollandlastele müües said rukki sälitisest 70—75 ja odra sälitisest 42—49 riigitaalrit. Ainult üks 340 sälitise suurune parti rikist müüdi odavamalt — 60 riigitaalrit sälitisest³³). Kuidas kujunesid hinnad 1629. a. sügisel, selle kohta puuduvad andmed; arvestades viljaturu seisukorda, võib arvata, et hinnad veelgi tõusid. Riiklik viljakaubandus jätkus ka 1630. a., samuti ka 1631. a., millal teostati täielik riigi monopol viljakaubanduse alal. Siis saabus aga ka krahh viljahindade ootamatult järsu languse tõttu Amsterdami börsil³⁴).

Eksporditava vilja hulga poolest jättis Tallinn 1620-ail aastail teised ida-balti sadamad enesest kaugele maha. Teiste linnade kohta meil käesoleval korral puuduvad täpsad arvulised andmed. Riia viljaekspordiga on meil siiski võimalus võrrelda Tallinna oma, kuigi mitte ekspordi totaalses ulatuses, vaid ainult viljakaubanduse välisbaltilises osas. Riia välisbaltilise viljaekspordi kohta omame arvulisi andmeid Öresundi tollilehtede kaudu. Viimastest näeme, et Riias lähtunud vilja läbis Öresundist 1620. a. 1596, 1621. a. 1575,5, 1622. a. 16, 1623. a. 0, 1624. a. 150, 1625. a. 29, 1626. a. 347, 1627. a. 0, 1628. a. 804 ja 1629. a. 37 sälitist³⁵). Kõrvutades neid arvusid nendega, mis tabelis nr. 8 näitavad Tallinna välisbaltilist viljaeksporti, näeme, et ainult 1620. a. oli Riia kohta käiv arv suurem. 1621. a. ületas Tallinn juba Riia, kuna järgnevatel aastatel lakkas vilja ekspordimine Riias peaaegu täiesti. Samasugune oli kindlasti vahekord ka sisebaltilises viljaekspordis. Alles järgneval aastakümnel hakkas Riia jõudma järele vilja ekspordimises Tallinnale ja isegi ületama viimast.

Vilja kõrval omas põllunduse saadusist Tallinna kaugekaubanduslikus ekspordis silmapaistva koha kiutaim — lina ja kanep. Müüjate kogustes neid artikleid Tallinnast eksporditi näitavad tabelid nr. 9 ja nr. 10. Kui meie võisime vilja suhtes rõhutada ta eranditult sisemaist päritolu, siis lina ja kanepi suhtes peame väitma

³²) RRA, Livonica 15: Originalbref ang. spanmåls handeln 1628—31.

³³) Ibid. kiri 6. VIII 1629.

³⁴) Lähemalt riikliku viljakaubanduse kohta aa. 1630—31 vt. R. Liljedahl, op. cit., lk. 437—457.

³⁵) Nina Ellinger Bang, Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Öresund 1497—1660. II; Kopenhagen 1922—23.

9. Lina.

Sihtkoht	1609	1620	1621	1622	1623 (I p.)	1623/ 24	1626/ 27	1627/ 28	1628/ 29	1629 (II p.)
	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.
Hollandi	25	98	4.5	14	206	1858	2597.5	1801	1309.5	25
Prantsusmaa	—	22	—	—	—	—	—	—	—	—
Taani-Norra	42	23	—	—	76	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	76.5	68	45.3	26.5	86.5	53	—	—	57.5	7.5
Lüübek	242.3	165	228.8	386.5	276	2457	2467	1147.5	1224.3	4.5
L.-Rootsi	—	—	—	—	—	—	—	70	—	—
Riia	—	—	—	—	—	3	—	—	80	—
	385.8	376	278.6	427	644.5	4371	5064.5	3018.5	2671.3	37

10. Kanep.

Sihtkoht	1609	1620	1621	1622	1623 (I p.)	1623/ 24	1626/ 27	1627/ 28	1628/ 29	1629
	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.
Hollandi	—	—	20	30	6	244	114.5	77	1203	72
Taani	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	24.5	—	—	6	—	18	—	—	191	6
Lüübek	26	—	1	—	—	121	—	50	801	37.5
L.-Rootsi	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—
	71.5	—	21	36	6	383	114.5	133	2195	115.5

vastupidist. Ainult väike osa eksporditavast linast ja kanepist oli kodumaa tootmist. Lina ja kanep saabusid Tallinna peamiselt Venemaalt. See avaldub selleski, et nende artiklite väljaveos algab järsk tõus just tollirendilepingu sõlmimise järel. Nende artiklite eksport mitmekordistus tollirendiaastail. Tallinnast väljuva lina hulgas oli sisemaiseks kaubaks esijoones nn. vigala lina (Fickler), mida eksporditi aga kaunis tagasihoidlikkudes kogustes: 1609. a. 210,5, 1620. a. 25,5, 1621. a. 75,3, 1622. a. 183, 1623. (I. p.) a. 215, 1623./24. a. 217, 1626./27. a. 164,5, 1627./28. a. 80 ja 1628./29. a. 33,2 laevanaela, Näib, et kõik ülejäänud osa Tallinnast väljaveetavast linast oli võõrast, esijoones venemaist päritolu, vene linaks tolliraamatud tavaliselt nimetavadki neid linasaadetisi, mis ei koostunud vigala linast. 1609. a. tolliraamatust teame, et nimetatud aastal toodi Tallinna Venemaalt 260 laevanaela lina ja kanepit. Kuna järgnevat aastate tolliraamatud ei loenda Venemaalt saabunud kaupu, siis pole võimalik võrrelda Venemaalt imporditava lina hulka Tallinnast eksporditava omaga. Venemaa kõrval saabus lina Tallinna veel ka Ingerist ja Soomest. Tollitaksidest, mis tavaliselt jälgisid keskmisi turuhindu, näeme, et vigala lina oli pisut odavam vene omast. Ühe laevanaela (= Lvnl.)

vigala lina hinnaks oli kuni tollirendiajani kehtinud tollitaksides 18 riigitaalrit, kuna vene lina hinnaks oli 20 riigitaalrit. Tollirendiajal olid hinnad vastavalt 13 ja 15 riigitaalrit. Kanepist maksti samal ajal vastavalt 10 ja 6 riigitaalrit laevanaelast.

Osalt sisemaist, osalt välismaist (Venest, Soomest, Ingerist) päritolu oli ka Tallinnast eksporditav kanepi- ja linaseeme. Tabel nr. 11. annab arvud selle kaubaartikli koguste kohta tündrites. Nagu näeme, saadeti see kaup peamiselt just Lüübekisse.

11. Kanepi- ja linaseeme.

Sihtkoht	1609	1620	1621	1622	1623 (I p.)	1623/ 24	1626/ 27	1627/ 28	1628/ 29	1629 (II p.)
	Tüendr.	Tüendr.	Tüendr.	Tüendr.	Tüendr.	Tüendr.	Tüendr.	Tüendr.	Tüendr.	Tüendr.
Hollandi	—	—	—	—	13	—	286	41	6	—
P.-Saksa lin.	5	—	—	44	24	11	—	—	—	3
Lüübek	6.5	109.5	281.5	441	107	282.5	288	60	12	56
L.-Rootsi	—	—	—	—	—	—	—	20	—	—
Riia	—	—	—	—	—	—	72	13	—	—
	11.5	109.5	281.5	485	144	293.5	646	134	18	59

Tallinna eksport rasvkaupade alal haaras kolme artiklit — võid, loomarasva ja traani. Või eksport oli, arvestades tollekordset karjamajandust, küllalt suur, nagu seda näeme tabel nr. 12. arvudest või ekspordi ulatuse kohta tünnides. Nagu keskajalgi läks või Tallinnast ka nüüd esijoones just Lüübekisse. Väljaveetav või oli suures

12. Või.

Sihtkoht	1609	1620	1621	1622	1623 (I p.)	1623/ 24	1626/ 27	1627/ 28	1628/ 29	1629 (II p.)
	Tünni	Tünni	Tünni	Tünni	Tünni	Tünni	Tünni	Tünni	Tünni	Tünni
Hollandi	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
P.-Saksa lin.	68.75	—	—	10.5	22	15	—	—	—	—
Lüübek	352	231.5	144.5	199	72	422	618	346.5	158.5	65
Riia	—	—	—	—	—	2	2	2.5	—	—
	420.75	231.5	144.5	209.5	94	439	620	349	159.5	65

enamuses sisemaist päritolu; vähemal määral eksporditi Tallinna kaudu ka Soomest sisse toodud võid, nagu seda võime otsustada 1609. a. tolliraamatu põhjal, kust selgub ka see, et tollitamisel arvestati 1 tünni või hinnaks 18 riigitaalrit.

Ka loomarasv ja traan olid ainult osalt sisemaal produtseeritud kaubad. Tallinna kaudu eksporditi ka Venemaalt ja Soomest saabunud

13. Loomarasv.

Sihtkoht	1609	1620	1621	1622	1623 (I p.)	1623/ 24	1626/ 27	1627/ 28	1628/ 29	1629 (II p.)
	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.	Lvnl.
Hollandi	—	—	—	—	—	—	118	107	18	—
Taani	9.5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	161.5	—	—	—	—	8.5	—	—	—	—
Lüübek	494.2	2.5	30.1	19.7	7.2	241.2	547.3	406.5	493	17.3
Riia	—	—	—	—	—	—	—	2.5	—	—
	665.2	2.5	30.1	19.7	7.2	249.7	665.3	516	511	17.3

loomarasva ja traani. Loomarasva hinnaks oli tolliraamatute andmeil vaatluse all olevail aastail 18—20 riigitaalrit laevanaelast. Traanivaadist makseti samal ajal 10 riigitaalrit. Nagu tabel nr. 13 arvudest, mis tähistavad eksporditud loomarasva hulka laevanaeltes, näeme, suundus Tallinnast väljuv loomarasv enamuses Lüübekisse. Traan seevastu, nagu näitab tabel nr. 14, eelistas teisi Põhja-Saksa linnu. Hollandisse läks nii üht kui teist hoopis vähe.

14. Traan.

Sihtkoht	1609	1620	1621	1622	1623 (I p.)	1623/ 24	1626/ 27	1627/ 28	1628/ 29	1629 (II p.)
	Vaati	Vaati	Vaati	Vaati	Vaati	Vaati	Vaati	Vaati	Vaati	Vaati
Hollandi	—	—	—	—	—	3	30	16	—	—
P.-Saksa lin.	190.5	116	109	2	186	75	32	—	5	—
Lüübek	84	7	—	121	—	44	54	207	36	—
Riia	—	—	—	—	—	36	2.5	—	—	—
	274.5	123	109	123	186	158	118.5	223	41	—

Vähemates kogustes eksporditi Tallinnast ka kalu. Lõhe väljus siit 1609. a. $\frac{1}{2}$ laevanaela $26\frac{1}{2}$ tünni, 1621. a. 6 tünni, 1623./24. a. 30 tünni, 1626./27. a. 72 tünni ja 1628./29. a. $3\frac{1}{4}$ tünni. Angerjat eksporditi 1609. a. 1, 1623./24. a. $99\frac{1}{4}$, 1626./27. a. 37, 1627./28. a. 66 ja 1628./29. a. 106 tünni. Haugide eksport kujunes järgmiseks: 1609. a. $\frac{1}{2}$ laevanaela, 1623./24. a. 758, 1627./28. a. 1300 ja 1628./29. a. 366 kimpu. Nii kalakaup kui ka liha, mida eksporditi 1609. a. 7 laevanaela, 1623./24. a. $21\frac{1}{2}$ tünni, 1626./27. a. 40 laevanaela 42 tünni, 1628./29. a. $20\frac{1}{2}$ laevanaela $109\frac{1}{2}$ tünni, 1629. a. 7 vaati, läks peamiselt Põhja-Saksa linnadesse.

Puu ja metsasaadused üldse, mis XVII saj. vilja ja kiutaimede kõrval olid tähtsamad ekspordikaubad Baltimaailt, mille järele nõudmine läänes oli kestvalt väga elav, omasid Tallinna tollekordses väljaveos

õieti kõrvalise koha. Palgid, mastipuud, lauad ei esine üldse mitte Tallinna tolleaegses ekspordis. Mitmesugused tuhad, mida Riia kaudu saadeti läände eriti suurtes kogustes, on Tallinna viimas esitatud ainult mõnel üksikul aastal hoopis väikesel hulgal (1628./29. a. 2 säilitist). Tallinna passiivsus selle kaubaliigi alal on nähtavasti seletatav linna asendiga ja transportimise tingimustega. Sest metsasaadused olid raskelt transporditavad masskaubad, mis koondusid sobivamalt sellistesse paikadesse, kuhu nende kohale toimetamine oli hõlpus parvetamist võimaldavaid jõgesid kaudu. Tallinnal puudusid sellised veeteed, samuti puudusid Tallinna läheduses juba tol ajal suuremad metsad. Need asjaolud andsid metsakaubanduse alal järgnevail aastakümneil Narvale ja Pärnule suuri esidusi Tallinna suhtes. Ainuke metsamajanduse produkt, mida laevatati Tallinnast pidevalt välja suuremates kogustes, oli tõrv. Tallinna saabus tõrv peamiselt Ingerist ja Soomest, aga ka kodumaa metsarikkamaist paigust. Et tõrvaekspord rajanes peamiselt võõrsilt sissetuleva tõrva edasimüümisele, näeme tõrvaekspordi tugevast tõusust tollirendiaastail. Suures enamuses läks tõrv Tallinnast, nagu näeme tabel nr. 15 arvudest, mis noteerivad väljunud tõrva hulka säilitistes, Hollandisse.

15. Tõrv.

Sihtkoht	1609	1620	1621	1622	1623	1623/ 24	1626/ 27	1627/ 28	1628/ 29	1629 (II p.)
	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.
Hollandi	38	38	4	53	87	403.5	377	522	150.5	115
Taani	23	4	—	—	—	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	47	—	—	—	2	168.5	48	—	70.5	—
Lüübek	—	2	31	1	55	174	—	56	2	—
Riia	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—
	108	44	35	59	144	752	425	578	223	115

Kaubanduslike suhete tihedusest venelastega olenes kõige tugevamini Tallinna läänesuunalise ekspordi ulatus nahkade ja karusnahkade alal. Karusnahad olid omanud eriti tähtsa koha Tallinna keskaegses kaubanduses. XVII saj. algusel polnud karusnahkade kui eksportartikli tähendus Tallinna kaubaliikluses aga enam kuigi suur. Tabelist, milles on antud eksporditud karusnahkade väärtus riigitaalrites, näeme ainult kaht suurema läbikäiguga aastat — 1609, millal kaubitsemine venelastega oli harukordselt elav, ja 1623./24. a., millal hakkas kehtima tollirendileping. Teistel aastatel küünis eksporditud karusnaha väärtus vaevu 1000 riigitaalrini. Tallinnast väljuvate karusnahkade seas eraldavad tolliraamatud mitmesuguseid rebase-, ilvese-, tõhu-, saarma-, kassi-, biibri-, orava-, soobli-, hermeliin-, jänese- jne. nahku.

16. Karusnahk.

Sihtkoht	1609	1620	1621	1622	1623 (I p.)	1623/ 24	1626/ 27	1627/ 28	1628/ 29	1629 (II p.)
	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.
Hollandi	—	187.5	—	—	—	1200	—	—	327	—
P.-Saksa lin.	2786	—	60	733	—	1446.5	200	—	788	—
Lüübek	433	117.5	—	—	400	3229.5	170	16	95	—
Riia	—	—	—	—	—	—	—	16	—	—
	3219	305	60	733	400	5876	370	32	1210	—

Tallinnast väljuvate kaupade hulgas omas hoopis tähtsama koha toornahk. Ka siin võime märgata seda seika, et 1609. a. suurele ekspordile järgnesid aastad, millal nahkade viim oli hoopis väike, ja et uus tõus algas esimesel tollirendiaastal, mis veel kord tõestab Soomest ja Venest tulevate nahkade suurt tähendust Tallinna nahkaubandusele. Eksporditavate nahkade hulgas loendavad tolliramatud väga mitmesuguseid ja väga erinevate hindadega nahku. Kõige kõrgemas hinnas olid põdranahad. Mõõduühikuks oli siin kümmik (deker = 10 nahka). Tähtsamad olid härja-, lehma-, hobuse-, põdra-, soku-, kitse-, lamba-, vasika- jne. nahad. Tehti vahet veel selles, kas teatud nahasort oli sisemaist päritolu, või oli ta importkaup Venest ja Soomest. Sisemaised nahad olid tavaliselt märksa kallimad kui soome ja vene nahad. Tallinnast läksid nahad peamiselt just Lüübekisse. Nahkade ekspord Hollandisse hakkas arenema, nagu näeme tabel nr. 16, milles on antud väljunud naha hulk kümmikutes ja väärtus riigitaalrites, alles tollirendiajal, kuid tõusis õige kiiresti, jäädes mõnel aastal väärtuse poolest ainult pisut maha Lüübekisse läinud nahkade väärtusest.

Tööteldud nahkadest eksporditi Tallinnast vähemates kogustes juhtnahka: 1609. a. 53, 1623./24. a. 11, 1626./27. a. 65, 1627./28. a. 1322, 1628./29. a. 376 ja 1629. (2. p.) a. 4 paari. 1 paari juhtnaha hinnaks oli 4 riigitaalrit.

Sellega oleme loendanud ja esitanud arvulised andmed kõigi tähtsamate Tallinna ekspordikaupade kohta. Loendatud kaupade kõrval väljus siit üksikutel aastatel vähemates hulkades veel teisigi kaupu, nagu rauda, vaske, kindaid, lõnga, seepi, vaha, rabarberi ja siidi. Kindaid näit. eksporditi siit 1622. a. 150, 1623./24. a. 1505, 1626./27. a. 1050, 1627./28. a. 1400 ja 1628./29. a. 600 paari. Seepi väljus siit 1623./24. a. 29, 1626./27. a. 50, 1627./28. a. 60, 1628./29. a. 93 ja 1629. (2. p.) a. 80 tahvlit. Nii kindad kui ka seep olid vene kaubad. Venemaise päritoluga kaubana eksporditi Tallinnast 1623./24. a. 1700 naela toorest siidi, mille väärtust hinnati 1700 riigitaalrile, 1627./28. a. väljus Tallinnast 15¹/₂ palli sama kaupa. Idast tuleva siidi

Sihtkoht	1609		1620		1621		1622		1623 (—21. VIII)	
	Küm.	Rtaalr.	Küm.	Rtaalr.	Küm.	Rtaalr.	Küm.	Rtaalr.	Küm.	Rtaalr.
Hollandi	—	—	1.8	90	4.5	72	—	—	17.2	302
Prantsusmaa	—	—	34	436	—	—	—	—	—	—
Taani	35	280	—	—	—	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	1026.4	3634	—	—	3	48	37.5	342	72.1	595
Lüübek	1898.6	18073	148.3	1700	114	1324	174.8	3311	215.2	3445
Riia										
	2960	21987	184.1	2226	121.5	1444	212.3	3653	304.5	4342

Vene kaudu Tallinna juhtimisest loodeti sinsele kaupmeeskonnale veel hiljemgi suuri tulusid. Vaatluse all olevail aastail aga polnud sellel artiklil, nagu näeme esitatud arvudest, veel kuigi suurt majanduslikku tähendust Tallinna väliskaubanduses.

Lõpetanud käsitluse Tallinna läänesuunalise väliskaubanduse arvu- listest suhetest, oleks huvitav peatuda väljaveo ja sisseveo vahel korra küsimusel, kas kaubandusbilanss oli selles raioonis Tallinnale aktiivne või passiivne. Täpsate arvuliste andmetega meie seda küsimust lahendada ei saa, sest meil pole võimalust arvestada kõiki Tallinna saabunud ja siit väljunud kaupu nende väärtuse järgi rahas. Et aga toll oli ühtlane nii impordi kui ekspordi suhtes, siis annavad kaubandusbilansi aktiivsuse või passiivsuse kohta ülevaate ka tollidest laekunud summade võrdlemine. Pilt oli järgmine ³⁶⁾:

	Eksport	Import	+ —
1609:	951	1346	— 395
1620:	1058	1435	— 377
1621:	1339	1389	— 50
1622:	1921	1862	+ 59
1623 (1. p.):	1527	1588	— 61
1623/24:	5379	4537	+ 842
1626/27:	7692	3265	+ 4427
1627/28:	6158	2298	+ 3860
1628/29:	7694	2505	+ 5189
1629 (2. p.):	1173	710	+ 463

Nagu näeme, oli kaubandusbilanss pea kõigil aastail enne tolli- rendilepingu sõlmimist passiivne. Otsustades tollidest laekunud sum- made järgi, peame arvama, et tollirendilepingu tõttu kasvas eriti

³⁶⁾ Tollitulud on antud riigitaalreis ja ümmardatud rundikute (Rund- stück) ärajätmisega.

1623/24		1626/27		1627/28		1628/29		1629 (II pool)	
Küm.	Rtaalr.	Küm.	Rtaalr.	Küm.	Rtaalr.	Küm.	Rtaalr.	Küm.	Rtaalr.
123.3	5941	397.4	7170	848.2	11337	476	6156	2	100
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
150.1	1119	—	—	—	—	14.4	110	1.5	21
874.2	12476	1296.2	15575.5	701.2	12898.5	1155.7	17450.5	50.5	431.5
						49	367		
1147.6	19536	1693.6	22745.5	1549.4	24235.5	1695.1	24083.5	54	552.5

just Tallinna eksport, andes lõpptulemusena tugevalt aktiivse kaubandusbilansi.

Eelpool toodud tabelid annavad meile ülevaate eri linnadele langevast osatähtsusest teatud kindla kaubaartikli liiklemises, kuid need tabelid ei võimalda meile ülevaadet sellest, milline osatähtsus langes vastavatele sadamatele Tallinna totaalses kaubaliikluses. Absoluutsetes arvudes oleks selline vaatlus teostatav sel juhul, kui oleks võimalik viia kõiki kaupu ühise nimetaja alla, s.o. hinnata neid rahas. Et see on võimatu, sellest juba kuulsime. Võrreldes tollitulude jagunemist üksikute kauba- ja meriliiklusest osavõtnud linnade ja maade vahel, avaneb meile võimalus suhtelise pildi saamiseks vastavate linnade ja maade osatähtsusest Tallinna kaugemere kaubaliikluses. Seda kujutab suhtarvudes järgnev tabel.

18. Tollitulude suhtarvud.

Siht- resp. lähtekoht	E k s p o r t									
	1609	1620	1621	1622	1623(I.p.)	1623/24	1626/27	1627/28	1628/29	
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Hollandi	2.5	69.4	81.9	66.2	73.5	43	61.5	57.4	61.7	
Lüübek	65.6	20.2	16.1	19.4	14.2	46	36.4	31	25.8	
P.-Saksa lin.	24.5	6.4	2	14.4	10.6	7	0.7	—	11	
Teisale	7.4	4	—	—	1.7	4	1.4	11.6	1.5	
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Hollandi Lüübek P.-Saksa lin. Teisalt	I m p o r t									
	30.9	41.8	44.4	35.5	46	52	48.6	61.1	48.9	
	46.7	48	44.3	54.5	43.1	35.1	45.3	38.9	46.5	
	14.2	6	11.3	10	10.6	12.9	6.1	—	4.6	
	8.2	4.2	—	—	0.3	—	—	—	—	
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Sellal kui tallinlased kaugemerekaubanduses Lääne-Euroopaga jäid peamiselt passiivseiks vahendajaiks, arendasid nad lähisvetes — Rootsi ja Soome rannikul kaunis ulatuslikku aktiivkaubandust. Kahjuks puuduvad tolliraamatuis seda kaubaliiklust tähistavad arvulised andmed, mis on tingitud sellest, et neid tagamaid ei lahutanud Tallinnast kategooriline tollipiir. Tolliraamatuis on lähisvetel liiklevaist kaupadest märgitud ära ainult need kaubad, mis allusid tollile. Need viimased moodustasid aga ainult väikese osa lähiskaubanduse üldlääbikäikudest. Sest kõik need kaubad, millelt toll oli tasutud Soomes või Rootsis või sisemaistes linnades, saabusid Tallinna tollivabalt, samuti laevatati tollivabalt välja kaubad, millelt toll oli tasutud kaupade saabumisel Tallinna. Soomest saabus Tallinna nahku, võid, tõrva, loomarasva, traani, lina- ja kanepiseemet. Tallinnast viidi Soome mitmesuguseid läänepoolseid kaupu, nagu soola, manufaktuur- ja kraamkaupu, vähemas ulatuses ka veine ja õlut. Sisemaistest kaupadest eksporditi Soome peamiselt vilja³⁷⁾.

Rootsist saabuvate kaupade suhtes puuduvad teated, paistab, et sealt toodi kõige rohkem rauda. Rootsi eksporditi kõige rohkem lina ja kanepit, millele järgnesid vene päritoluga kindad ja seep. Vähe- mates kogustes saadeti Tallinnast üksikul aastail Rootsi ka vilja. Missuguste kohtadega Tallinnal oli Rootsis ja Soomes kaubandus- likke sidemeid, seda kuulsime laevasõidu käsitlemisel.

Sisemaistest sadamatest oli Tallinnal kõige tihedam ühendus Narvaga. Eriti suur oli Narvast Tallinna saabuva kauba hulk 1609. a., millal Narvast toodi 151 kangast riiet 12 785 riigitaalri väärtuses, kraamkaupa 1204 rt. eest, 381 untsi kulda 4572 rt. väärtuses, 34 säilitist heeringaid 2040 rt. väärtuses. Üldse mitmesugust

19. Tallinna import

Lähtekoht	Karus- nahk	Toornahad		Juht		Lõuend ja vatmal		Kindad	
	Rt.	Küm.	Rt.	Paari	Rt.	Küün.	Rt.	Paari	Rt.
Novgorod	3206.3	3130.5	24943	119	411	4320	242	6460	1506
Käkisalml	3012	163.8	1451	—	—	180	13	300	60
Pähkinal.	221	382.1	3304	—	—	130	8	—	—
Laadoga	2	25	250	—	—	—	—	50	10
Tihvin	2231	811.9	4804	—	—	150	8	—	—
V. Volotšek	—	32.5	325	—	—	—	—	—	—
Moskva	6907	—	—	—	—	—	—	—	—
	15579.3	4545.8	35077	119	411	4780	271	6810	1576

³⁷⁾ O. Liivi kirjutise — Iseloomustisi Tallinna-Soome vahelisele kaubandusele peamiselt XVII sajandi lõpul... Ajal. Ajak. VIII (1929), 1—2— andmestik sobib mitmeti iseloomustama kaubanduslikke suhteid Soomega ka XVII saj. algusel.

läänepoolset kaupa 20 606 riigitaalri väärtuses. Idapoolseid kaupu toodi Narvast samal aastal järgmiselt: lina ja kanepit 91½ laevanaela 1061 rt. väärtuses, nahku 271,2 kümmikut 1426 rt. väärtuses, tõrva 54 sälitist 20 tündrit 1680 rt. väärtuses, võid 61 tünni 1098 rt. väärtuses, muud kaupa 156½ rt. eest. Üldse saabus Narvast idapoolseid kaupu 5731,5 riigitaalri väärtuses. Narvast saabunud kaupade koguväärtus oli nimetatud aastal 26 337,5 riigitaalrit. Tallinnast Narva saadeti 1609. a. hoopis vähem kaupu ja eranditult lääne-euroopalist kaupa, nagu 2945 rt. eest manufaktuur- ja kraamkaupa, 26½ aami veini, 23 sälitist soola jne. 1609. a. märgatav Narva suur tähtsus läänepoolsete kaupade vahendamisel Tallinna oli siiski ainult erakordne nähe. 1620. a. vahendab Tallinn läänepoolseid kaupu Narvale ja saab sealt vastu mitmesuguseid idapoolseid kaupu, sellised on suhted ka hiljemini. Teised sisemaised sadamad omasid hoopis vähemat tähendust Tallinna kaubandusele.

Tolliraamatute andmed kaubavahetuse kohta venelastega on väga napid. Täieliku arvulise ülevaate kaubavahetuse ulatusest venelastega võimaldab ainult 1609. a. tolliraamat. 1620.—1622. a. tolliraamatud annavad Venest saabunud kaupade suhtes ainult impordi koguväärtuse ja loendavad üksikasjalikult ainult eksporti Venemaale. Tollirendiaegsed tolliraamatud aga ei sisalda tollitehnilistel põhjustel üldse sissekandeid kaubavahetuse kohta venelastega.

1609. a. Venemaalt Tallinna saabunud kaupade jagunemist lähte-kohtade järgi, hulka ja väärtust riigitaalrites näitab tabel nr. 19. Nagu näeme, tulid vene kaubad suures enamuses ikka veel Novgorodist. See näitab, et 1609. a. oli Novgorod endiselt Loode-Venemaa täht-

Venemaalt a. 1609.

Lina ja kanep		Seep		Loomarasv		Hülgerasv		Mitmes.	Summa
Lvn.	Rt.	Tahvl.	Rt.	Lvn.	Rt.	Vaati	Rt.	Rt.	Rt.
230.5	2897	100	270	541.7	10633	—	—	118.5	44226.8
29.5	331	—	—	135.5	2710	17	289	240	8106
—	—	—	—	37.5	750	13	221	—	4504
—	—	—	—	12	240	—	—	—	502
—	—	30	60	112	2240	—	—	61	9404
—	—	—	—	4.5	90	—	—	—	415
—	—	—	—	—	—	—	—	—	6907
260	3228	130	330	843.2	16663	30	510	419.5	74064.8

saim kaubanduslik keskus. Näib, et 1609. a. alanud sõja kestel, millal linn oli mõni aeg Rootsi valduses, murdus Novgorodi kaubanduslik tähtsus ja majanduslik jõukus, sest 1620-ail aastail meie enam ei märka Novgorodi domineerivat asendit Tallinna kaubavahetuses

Venemaaga. Tabelis nimetatud paikade kõrval oli Tallinnal 1620-aail aastail kaubanduslikke suhteid Venemaal veel Oudova, Pihkva ja Petsseriga. Kaupade hulgas, mida Tallinn importis Venemaalt, seisid esikohal mitmesugused nahad, millele järgnesid loomarasv, lina, kanep ja kindad. Venemaalt imporditav lõuend oli jäme ja odav kotiriie. 1609. a. impordi koguväärtus oli 74 064.8 riigitaalrit, 1620. a. 2069.5 rt., 1621. a. 3492 rt. ja 1622. a. 12.179 riigitaalrit.

20. Tallinna eksport

	Sool		Riie		Kuld		Pärlid		Vask	
	Säl.	Rt.	Kang.	Rt.	Untsi	Rt.	Loodi	Rt.	Leis.	Rt.
1609	520	10380	205.5	10648.5	90	1350	185	1610	84.5	338
1620	5	86	2	48	—	—	—	—	—	—
1621	33	468	3	104	—	—	—	—	—	—
1622	36	625	—	554	—	—	—	—	—	—

Venemaale suunduv eksport arenes samadel aastatel vastavalt tabel nr.20 toodud arvudele. Nagu 1609. a. arvud näitavad, olid sool ja riidekaubad tähtsamad artiklid, mida Tallinn saatis Venemaale.

Tolliraamatute sissekannetest avaldub ka see, et tallinlased ei tegelenud neil aastail üldse aktiivkaubandusega Venemaal. Kõik need kaubad, mida esitavad tabelid, toodi Tallinna ja viidi Tallinnast venelaste poolt. 1609. a. saabus siia 64, 1620. a. 26, 1621. a. 22 kaupu kaasa toonud vene kaupmeest. Kaupadega lahkus Tallinnast 1609. a. 54, 1620. a. 17, 1621. a. 17 ja 1622. a. 43 venelast. Tallinnas oli vene kaupmeestel keelatud sõlmida tallinlasist mööda minnes kaubanduslikke tehinguid otseselt võõraste, s. o. läänepoolsete kaupmeestega, nad võisid osta ainult tallinlasilt ja müüa ainult tallinlasile. Vene kaupmees pidi vaatamata hindadele müüma Tallinnas kõik Venest kaasa toodud kaubad, tagasi viia ei lubatud vene kaupadest midagi³⁸⁾.

Tulles tagasi tabelite juurde, märkame seda, et kaubandusbilans Venemaaga oli kõigil neil aastail passiivne Tallinna kahjuks. Et Tallinnal oli peamiselt vahendav ülesanne venelaste ja läänlaste vahel, siis see bilanssi passiivsus ei tähenda Tallinnale mingit erilist kaotust. Tabelite andmed näitavad kohutavale langusele Tallinna kaubavahetuses Venemaaga ajavahemikul 1609—1620. Languse tingis nähtavasti 1609.—1617. a. kestnud Rootsi-Vene sõda ja selle tagajärjel toimunud muudatused Venemaal. 1620. a. alates märkame kaubanduslikes suhetes aeglast, kuid siiski pidevat elavnemist ja tõusu. See

³⁸⁾ TLA, B. h. 24. Naelatolli korraldus a. 1608. Kas viimane tingimus ka 1620-aail aastail kehtis, pole teada.

tõus kindlasti jätkus ja veel kiiremas tempos kui varemini ka tollirendiaastail, nagu seda võime järeldada venemaise päritoluga kaupade (lina, kanep, nahad jne.) tugevast tõusust Tallinna läänesuunalises ekspordis. Kuid vene kaubandus ei kasvanud nähtavasti selles ulatuses, nagu oli loodetud. Seda näitab juba seegi, et Tallinna kaugemerekaubanduses import ei kasvanud võrdselt ekspordile. Need kaudsed tähelepanekud viitavad sellele, et just ekspord Venesse ei

Venemaale.

Plekk		Heering		Vein		Tina		Raud		Mitmesug.	Summa
vaati	Rt.	Säl.	Rt.	Aami	Rt.	Lvn.	Rt.	Lvn.	Rt.	Rt.	Rt.
47	705	19.7	1240	6	350	—	—	—	—	960	27581.5
—	—	0.3	12	2.5	114.5	—	—	—	—	443.5	704
—	—	—	—	6.5	331	21	252	13	92	182	1429
—	—	—	—	1.5	99	41.8	500	10	60	1410	3248

kasvanud soovitavas ulatuses. Paremaid tulemusi oleks vast saavutatud ulatusliku aktiivkaubanduse arendamisega Venemaal. Katseid selleks tollirendiaastail tallinlaste poolt nähtavasti ka tehti, kuid seda pidurdas esiteks tallinlaste kapitalinõrkus, mis ei lubanud neid võistelda lüübeklastega³⁹⁾ ja Venemaa kaubanduskorralduses järjest enam maksvusele pääsev monopolide süsteem.

E. Blumfeldt.

(Lõpp.)

Saksa poliitika Bosnia küsimuses 1908.—1909. aastal.

III.

Kriisi arengus ja selle lahendamisel olid mõõduandva tähtsusega läbirääkimised Austria ja Türgi vahel, kes olid tekkinud tülis otseselt asjaosalised pooled. Türgi juhtivad ringkonnad olid oktoobris arvamisel, et ainult rahvusvahelisel konverentsil on võimalik õigus jalule seada¹²²⁾. Bülow vastupidi püüdis Marschalli kaudu veenda, et Türgi-maa võivat konverentsil ainult kaotada. Palju kindlamini saavat Türgi

³⁹⁾ K. R. Melander, op. cit., lk. 263.

¹²²⁾ Grosse Politik, nr. 9203, 9204.

rahuldada oma nõuded otseste läbirääkimiste teel asjaosaliste riikidega. Seejuures Bülow pani rõhku asjaolule, et ei jääks mulje, nagu oleks Saksamaa konverentsi vastu¹²³⁾.

Novembri algul võisime tähele panna teatud jähnenemist konverentsi ideed pooldajate hulgas. See suuresti oli põhjuseks, miks Türgi-
maa hakkas kalduma Austriaga otseste läbirääkimiste pidamisele, kuigi seejuures ei maetud maha lootusi konverentsile. Türgi poolt anti mõista, et Austria võiks pakkuda majanduslikke kompensatsioone vastutasuks anneksiooni eest. Kuna Saksamaal midagi ei olnud Türgi-
maa tugevdamise vastu, siis otsustati toetada seda püüet. Peeti tarvilikuks teatada Austriale võimalusest Türgile lähenemiseks majanduslikkude kompensatsioonide abil; kuid otsustati toimida ettevaatlikult, et mitte avaldada nähtavat survet lepingukaaslasele. Viini nõusolekul kavatseti kasutada seda argumenti türklaste ees tõendusena aktiivsusest, millega Saksamaa kaitseb Türgi huve¹²⁴⁾. Saksa taktika taotles lojaalsust Austria suhtes, kuid püüdis samal ajal säilitada Türgi sõprust. Asjaolud siiski ei arenenud selles suunas. Raskusi tekitas Türgi boikott Austria kaupadele, mis ähvardades laieneda Indiale ja Egiptusele valmistas Viinis tõsist muret¹²⁵⁾. Saksamaa sattus nüüd olukorda, kus ta pidi võtma kindla seisukoha, kelle poolt või vastu ta on. Bülowile oli sel puhul iseloomulik, et ta otsustas enne kõike jääda truuks Austriale ning tegi Marschallile ülesandeks manitseda türklasi korrektsemale käitumisele¹²⁶⁾. Marschalli esialgsed vastavad sammud ei kandnud tagajärgi¹²⁷⁾. Olukord vastupidi muutus teravamaks, levis kuuldusi sõja puhkemisest Austria ja Türgi vahel järgmisel kevadel¹²⁸⁾. Ainukesel võimalusena olukorra lahendamiseks tuli arvesse kokkuleppe tee mõlema riigi vahel. Kokkulepe oli igati Saksa huvides, sest vastasel korral oleks osutunud raskeks jätkates ujumist Austria sõiduvees säilitada omi huve ja sõprusvahekordi Türgis. Välisministeeriumi plaanitsuste järgi tuli katsuda tõmmata türklasi tõsisesse läbirääkimistesse, andes mõista, et vastasel korral ei saa olla juttugi konverentsist. Ka oleks tulnud lubada majanduslikke soodustusi. Kõigist omist kavatsusist aga teatagu Austria valitsus Saksamaale aegsasti, et vältida halbu üllatusi¹²⁹⁾. Nende põhimõtete alusel asus Saksa poliitika Austria-Türgi läbirääkimiste suhtes kuni lõpuni. 29. detsembril Bülow püüdis Marschalli kaudu uuesti mõjustada Türgi valitsust, toonitades, et konverentsist võiks Türgi-
maale tulla ainult halba, kuna ainus õige tee olukorra lahendamiseks olevat

¹²³⁾ Grosse Politik, nr. 9205.

¹²⁴⁾ Grosse Politik, nr. 9229.

¹²⁵⁾ Grosse Politik, nr. 9231.

¹²⁶⁾ Grosse Politik, lk. 446, märged 1.

¹²⁷⁾ Grosse Politik, nr. 9232.

¹²⁸⁾ Grosse Politik, nr. 9233.

¹²⁹⁾ Grosse Politik, nr. 9241.

kokkulepe¹³⁰). Ka Aerenthali katsus Bülow mõjustada leplikkusele. Boikott tekitas Austria majanduslikes ringkondades pahameelt Aerenthali poliitika vastu. Kuna Saksamaa soovivat näha Aerenthali seisundit võimalikult tugevana, siis peaks katsuma boikott lõpetada. Selleks tulevat aga osutada Türgile vastutulekut¹³¹).

Türgimaa oli kaotanud lootused annekteeritud alade tagasisaamiseks. Kalduti nõustuma rahatasuga, mille saamiseks sooviti Saksamaa vahendust. Saksa seisukoht rahatasu asjus oli esialgu tagasitõrjuv¹³²). Ent boikoti muutudes järjest anarhilisemaks Aerenthal otsustas nõustuda tasumaksmisega. Marschall sai nüüd instruksiooni igati toetada Austria samme kokkuleppe saavutamiseks¹³³). Summa, mille suurus oli kaks ja pool miljonit Türgi naela, oli vormiliselt määratud tasuks Bosnias asetsevate Türgi riiklikkude mõisade ja maade eest¹³⁴). Läbirääkimised arenesid edukalt ja 26. veebruaril kirjutati Konstantinoopolis alla kokkuleppele Austria ja Türgi vahel¹³⁵). Läbirääkimised aga kestsid edasi Sandšaki ala sõjalise kaitse probleemi üle. Saksa palavamaks sooviks oli, et Austria ja Türgi vahel sõlmitaks sõjaline konventsioon, mis oleks Balkanil vastukaaluks Vene mõjule Serbias ja Bulgaarias¹³⁶). Aerenthal siiski leidis, et sõjalise lepinguga ta ei saa nõustuda, sest „hiirelõksust pääsnuna ei soovi ta veel raske matel tingimustel uuesti sinna sisse marssida“. Küll pooldas ta koostööd diplomaatilisel alal¹³⁷). Keiser Wilhelmil oli kavatsusi moodustada blokk Vene vastu, kuhu pidid kuuluma Austria, Türgi, Rumeenia ja Saksa¹³⁸). Ent see keisri mäрге, nagu mõni teinegi, ei leidnud seoses käesoleva probleemistikuga aktiivset tähelepanu.

Nagu Bosnia annekteerimine, nii ka Bulgaaria sõltumatuse välja kuulutamine oli hoobiks Türgimaale. Selle tagajärjel muutus aktuaalseks sõja puhkemise võimalus Türgi ja Bulgaaria vahel. Türgi valitsus otsis Saksamaa poolt vahendust Bulgaaria sõjaettevalmistuste lõpetamiseks¹³⁹). Siiski olud olid nii segased, et Marschall soovitas hoiduda igasugusest vahelesegamisest, mis võiks tuua liigset vastutuse kandmist sõja puhkemise korral¹⁴⁰). Kui hiljemini ilmnes, et kriisi lahendamine on seotud suuremate raskustega, omandas Bulgaaria probleem keskriikidele uue tähtsuse. Bülowi arvamise järgi oleks hea, kui sõja puhul Austria ja Vene vahel esimene suudaks oma

¹³⁰) Grosse Politik, nr. 9252.

¹³¹) Grosse Politik, nr. 9253.

¹³²) Grosse Politik, nr. 9255.

¹³³) Grosse Politik, nr. 9260.

¹³⁴) Grosse Politik, lk. 482, mäрге.

¹³⁵) Grosse Politik, nr. 9267.

¹³⁶) Grosse Politik, nr. 9271.

¹³⁷) Grosse Politik, nr. 9273.

¹³⁸) Ibid., lõppmäрге.

¹³⁹) Grosse Politik, nr. 9277.

¹⁴⁰) Grosse Politik, nr. 9280.

poole tõmmata Bulgaaria. Selle osavõtt Serbia kallaletungi tagasi-
 tõrjumisest sunniks Venet jagama omi sümpaatiid kahe slaavi
 hõimu -- Bulgaaria ja Serbia vahel. Vastuolu nende kahe riigi vahel
 tuleks kasuks Austriale¹⁴¹⁾. Sama mõtet arendas Bülow hiljemini,
 mil tema püüetele hoogu andis Izvolski duumakõne 25. detsembril,
 kus väljendati mõtteid Balkani liidu loomisest Austria vastu. Bülow
 leidis, et Austria peaks saavutama Bulgaaria poolehoiu kiireimas
 korras enne, kui liitlased saavad jaole¹⁴²⁾. Ka Bulgaaria küsimuses
 Saksamaal oli keerukas olukorras püüdes kahe maa — Bulgaaria ja
 Türgi — sõprust, kes ise keskis vaenujalal. Püüe endaga siduda mõle-
 mat riiki sundis saksa poliitikat tõmbuma passiivsusse nende maade
 suhtes. Jaanuaris seisukorra Bulgaaria-Türgi piiril endiselt tõsise
 olles sündmuste käik võttis Saksamaale ebasoodsa suuna. Venemaa
 oli nõuks võtnud võtta oma kanda Bulgaaria võla Türgimaale —
 tasu võõrandatud alade ja varanduste eest, — mis pidi maha arva-
 tama Venemaal saadaolevast 1877. a. sõjavõlast. Ka Saksamaalt
 nõuti seisukohavõttu selle ettepaneku kohta. Selle plaani teostumi-
 sega oleks Bulgaaria kadunud olnud keskriikidele. Kuna aga pääse-
 teed puudusid, tuli raske südamega väljendada põhimõttelist heaks-
 kiitu sellele sammule¹⁴³⁾. 5. veebruaril anti Saksa vastus üle. Saksa
 valitsus nõudis Ida-raudtee seltsi finantshuvide kindlustamist. Kui
 lahtised küsimused korraldatud, jäävat Bulgaaria enda otsustada,
 kuidas ta muretseb vajalise raha. Et Venemaa pakub selleks oma abi,
 on vaid tervitatav¹⁴⁴⁾.

Sel viisil pealesurutud passiivsus sai saatuslikuks Saksa Balkani-
 poliitikale, kuna algatus läks Vene kätte. Bulgaaria tunnustamine
 muutus nüüd ajaküsimuseks. Määrava tähtsuse omandas asjaolu,
 et Vene keiser tunnustas Bulgaaria Ferdinandi tsaarina 13. veeb-
 ruaril¹⁴⁵⁾. See sõbralik akt Vene poolt tähendas suurt hoopki kes-
 kriikide lootusele Bulgaaria oma poole tõmbamiseks. Aehrenthal
 nõustus nüüd tunnustama Bulgaariat kohe, kui on korraldatud
 finantsküsimus Bulgaaria ja Türgi vahel¹⁴⁶⁾. Saksa välisministeer-
 ium lootis siiski teise tee valides päästa, mis päästa on. Otsustati:
 1. Peterburis selgitada, et Bulgaaria valitsejale ülesnäidatud aus-
 tus ei sisalda eneses veel Bulgaaria sõltumatuse tunnustust; 2. Kon-
 stantinoopolis ja Londonis rõhutada, et Venemaa selle sammuga on
 uuesti avalikult tagasi pöördunud traditsioonilise türgivaenulise
 poliitika juurde; 3. Sofias toonitada, Izvolski olevat seletanud, et

¹⁴¹⁾ Grosse Politik, nr. 9282.

¹⁴²⁾ Grosse Politik, nr. 9297.

¹⁴³⁾ Grosse Politik, nr. 9315.

¹⁴⁴⁾ Grosse Politik, nr. 9322, lisa.

¹⁴⁵⁾ Grosse Politik, nr. 9338.

¹⁴⁶⁾ Öst.-Ung. Aussenpolitik, nr. 1037.

osutatud auavaldused on määratud isiklikult Ferdinandile ning Venemaa ei huvitavat Bulgaaria maast ja rahvast¹⁴⁷).

Kõik see ei suutnud siiski asjakäiku pidurdada. 15. märtsil kirjutati alla esialgne Vene-Türgi finantskõkkulepe. Venemaa tasus Bulgaaria kohustuste kattteks 125 miljonit franki, mis arvestati maha Venemaal saadaolevast 1877. a. sõjavõlast¹⁴⁸). 19. aprillil valmis kõkkulepe Bulgaaria ja Türgimaa vahel¹⁴⁹). Viimne punkt, millele toetudes Saksamaa võis keelduda Bulgaaria tunnustamisest, oli nüüd veel raudteeseltsi huvide mitterahuldav lahendamine. Kuid juba oli Vene esindaja Sofias seletanud, et ainus põhjus, miks keskriigid viivitavad Bulgaaria tunnustamisega, on püüe kahjustada Vene poliitikat Bulgaarias¹⁵⁰). Kuna see seletus tabas tõde naelapea pihta, oli edaspidine viivitamine mõttetu, ühtlasi väljavaatetu. 27. aprillil teatab Saksa saadik Sofias, kes päev enne seda oli saanud vastava volituse, kirjaliku tunnustuse üleandmisest. Selle aktsiooniga ühinesid ka Austria ja Itaalia esindajad¹⁵¹). Selleks momendiks oli luhtunud Saksa püüe tõrjuda välja Bulgaarias Vene mõju.

IV.

Raskesti lahendatavad diplomaatilised probleemid tingisid 1908. ja 1909. a. vahetusel olukorra, mil iga hetk oli karta sõjalisi plahvatusi. Sõjakuuldused said enne kõike alust seisukorra teravusest Austria-Serbia piiril. Oli ette näha, et sõja puhkemisel Venemaa aktiivsus sunniks astuma välja ka Saksamaa. Saksa juhtivatel ringkondadel tekkis kavatsusi Venemaa rahustamiseks vastutulekute abil. Keiser Wilhelm kirjutas Bülowile 13. detsembrist arvab, et oleks hea, kui keskriigid lubaksid Venemaale avada Türgi väinad, mille vastu on Inglismaa. Sel juhul peaks Inglismaa murdma truudust kas slaavilusele või jälle islami-maailmale. Igal juhul oleks situatsioon äärmiselt tõsine, tuleks arvestada sõda¹⁵²). Sõjavõimalusega arvestamine peegeldub ka Wilhelm II ja Nikolai II omavahelises kirjavahe-
tuses¹⁵³).

Izvolski suhtus endiselt umbusaldusega Austria poliitikasse ning seletas, et Saksamaa teeks rahu säilitamiseks suure teene, kui ta mõjustaks Austriat venesõbralikkusele¹⁵⁴). See muidugi jäi Izvolski

¹⁴⁷) Grosse Politik, nr. 9341.

¹⁴⁸) Grosse Politik, lk. 575, märke 2.

¹⁴⁹) Grosse Politik, nr. 9356.

¹⁵⁰) Grosse Politik, nr. 9355.

¹⁵¹) Grosse Politik, nr. 9362.

¹⁵²) Grosse Politik, nr. 9181.

¹⁵³) Grosse Politik, nr. 9187, 9188.

¹⁵⁴) Grosse Politik, nr. 9191.

vagaks sooviks: Saksamaa ei soovinud kuidagi rikkuda oma suhteid kaksikmonarhiaga. Ümberpöörduvalt, kirjas keiser Franz Josephile 26. jaanuarist Wilhelm II kinnitab uuesti oma valmisolekut toetada teda igal juhul¹⁵⁵). Ja just Izvolskile langeb keiser Wilhelmi paha-meel, kuna ta arvab, et Vene välisminister on see, kes pärast oma välispoliitilisi lüüasaamisi õhutab Venes vaenlikkust¹⁵⁶). Seda väenet võis veelgi kõvendada Pourtalès teade 30. jaanuarist, millest nähtub nagu oleks tsaar rahusõbralik, kuid kahjuks välispoliitilistes küsimustes liialt Izvolski mõju all¹⁵⁷).

Vahepeal avaldati Berliinis Prantsusmaa poolt soovi muretseda olukorda selgust nii, et Prantsusmaa intervenueeriks Peterburis, Saksamaa Viinis¹⁵⁸). Bülow leidis, et ses küsimuses ei tule teotseda koos prantslastega, sest esiteks mõju avaldamine Viinis tekitaks seal umbusaldust Saksa poliitika vastu, teiseks on parem kui prantslased intervenueerivad üksi, sest see jahendaks Prantsuse-Vene suhteid. Prantsuse aktsioon olevat tingitud sõjakartusest¹⁵⁹). Neil motiividel oli Saksa ametlikuks vastuseks: ei ole veel saabunud kohane silmapilk vahelesegamiseks. Tegelikult Bülow põhimõtteliselt ei pooldanud seda üldse¹⁶⁰).

Saksa loobuvale seisukohavõtule vaatamata interventsiiooni-idee elas edasi Euroopa poliitikas. 18. veebruaril Prantsuse ja Inglise valitsused tegid ettepaneku koos Saksamaaga Viinis astuda samme Austria-Serbia pinevuse lahendamiseks¹⁶¹). Sellele vastas Saksa valitsus märgukirjaga 21. veebruarist, milles seletati, et ei saavat osa võtta aktsioonist, mis suunatud tema lepingukaaslase vastu. Austria olevat korduvalt kinnitanud oma rahutahet. Igasugune pinevus ja sõjaähvardused olevat saanud alguse Serbialt, sellepärast olevat õigem, kui Prantsusmaa ja Inglismaa astuksid samme Belgradis rahu kindlustamiseks¹⁶²). Seda Saksamaa püsimist kord omaks võetud põhimõttel kroonis edu — suurriigid olid sunnitud oma interventsiiooni-soove rakendama Viini asemel Belgradis.

1. märtsil teatas Metternich, Grey olevat mõjustanud Venemaad survet avaldama Belgradis territoriaalse kompensatsiooni nõudluste ja sõjaliste ettevalmistuste lõpetamiseks¹⁶³). Vene ettepanekule vastuseks Serbia valitsus seletas 3. märtsil, et tema oleks nõus lõpetama sõjalised ettevalmistused, kui oleks tagatud, et midagi ei ole karta

---

¹⁵⁵) Grosse Politik, nr. 9193.

¹⁵⁶) Grosse Politik, nr. 9195, lõppmärke.

¹⁵⁷) Grosse Politik, nr. 9199.

¹⁵⁸) Grosse Politik, nr. 9365.

¹⁵⁹) Grosse Politik, nr. 9197.

¹⁶⁰) Grosse Politik, nr. 9379.

¹⁶¹) Grosse Politik, nr. 9376, 9377.

¹⁶²) Grosse Politik, nr. 9383.

¹⁶³) Grosse Politik, nr. 9410.

Austria poolt¹⁶⁴). Austria oma poolt oli valmis astuma läbirääkimis-
 tesse Serbiaga majanduslikkude mõõnduste tegemiseks¹⁶⁵), kui vii-
 mane muudaks oma seisukohta Bosnia suhtes¹⁶⁶). Selle peale Serbia
 seletas. noodis 10. märtsist, et usaldab vaieldavad küsimused lahenda-
 miseks suurriikide kätte, niisiis konverentsile¹⁶⁷). Serbia vastus oli
 õieti järeleandlik, sest sellega oli täiel määral tulnud vastu Austria
 nõudele — „Serbial ei ole õigust diplomaatilisel teel seisukohta võtta
 anneksiooni suhtes.“ Siiski ei peetud Serbia vastust rahuldavaks¹⁶⁸).
 Rahvusvaheline pinevus kasvas järjest. 13. märtsil otsustas Austria
 valitsus saata 16. märtsiks uusi sõjaväeosi Bosniasse, kui selle ajani
 Serbialt ei saada rahuldavat vastust¹⁶⁹). 14. märtsil anti Viinis üle
 Serbia seletus, milles sooviti kaubalepingu uuendamist ja sõbralikku
 suhtlemist Austriaga¹⁷⁰). Ent sedagi vastust ei peetud küllaldaseks
 ning Aehrenthal otsustas jääda oma kava juurde, kui 15. märtsi õhtuni
 ei saabu rahuldav vastutulek Serbialt¹⁷¹).

Märtsi keskpaigu oli seisukord kriitilisem kui kunagi varemini.
 Sel hetkel alustas Saksa poliitika aktsiooni kriisi lahendamiseks.
 Bülow seletas 13. märtsil Vene Berliini saadikule, Saksamaa nõu-
 tuvat sõbralikuks vahenduseks, kui Venemaa tahaks sundida Serbiat
 tõsiselt rahule. Sel juhul Saksamaa olevat valmis astuma läbirääki-
 misse Izvolskiga selle üle, kuidas kujundada Vene väljaastumist Bel-
 gradis ilma vastuollu sattumata senise poliitikaga¹⁷²). Oleks ekslik
 oletada, et Saksamaa selle sammu astus sõprustundest Venemaa
 vastu või erilisest rahuõbralikkusest. Saksa ettepanek oli õieti kasu-
 toov Austriale, sest vastutasuks Venemaalt nõuti anneksiooni tunnus-
 tamist. Nüüd pärast seda, mil Austria ja Türgi vaheline kokkulepe
 saavutatud, olid Saksamaal käed vabad igasuguse poliitika ajamiseks
 oma lepinglase huvides, ilma et oleks tarvitsenud karta äratada vaen-
 likkust Türgis. See kõik nähtub ka Bülowi juba mainitud tele-
 grammist Pourtalès'le; sealsamas Bülow ei kokkunud lisamast ähvar-
 dust, et kui Venemaa peaks loobuma Saksa abist, siis lastakse asjul
 minna oma rada¹⁷³).

Peterburis oli riigiduumi salajasel istungil 8./9. märtsi õöl selgu-
 nud, et Venemaa ei ole sõjavõimeline¹⁷⁴). See tõsiasi enam kui miski
 muu tasandas teed Saksa plaanide õnnestumisele: enne kui Saksa-

¹⁶⁴) Grosse Politik, nr. 9415.

¹⁶⁵) Grosse Politik, nr. 9418.

¹⁶⁶) Grosse Politik, nr. 9419.

¹⁶⁷) Öst.-Ung. Aussenpolitik, nr. 1160.

¹⁶⁸) Öst.-Ung. Aussenpolitik, nr. 1161.

¹⁶⁹) Grosse Politik, nr. 9429.

¹⁷⁰) Grosse Politik, nr. 9431.

¹⁷¹) Grosse Politik, nr. 9434.

¹⁷²) Grosse Politik, nr. 9437.

¹⁷³) Ibid.

¹⁷⁴) Grosse Politik, nr. 9428.

maa poolt samme astuti Venemaa sundimiseks taandumisele seniselt positsioonilt, oli juba Venes tõeliseks vastupanuks alus võetud ning taandumise paratamatus saanud vaidlematuks tõsiasiaks. Tekibki küsimus, kas mitte näha sidet Bülowi ootamatu aktiivsuse ning sellele eelnenud riigiduuma salaistungiga „paljastuste“ vahel.

Samal ajal, kui Saksamaa hakkas mängima otsustavat osa kriisi arengus, tuli Itaalia poolt katse olukorra lahendamiseks teisel teel. Tittoni leidis, et kuna Serbia on loobunud avalikult igasuguse kompensatsiooni nõudlustest¹⁷⁵⁾, tuleks kasustada seda seletust alusena konverentsi kokkukutsumiseks, kus sanktsioneeritaks tekkinud olukord Austria-Türgi kokkuleppe ja Bulgaaria-Türgi läbirääkimiste põhjal¹⁷⁶⁾. Selle plaaniga liitus Türgimaa¹⁷⁷⁾; ka Izvolski leidis, et Austria-Türgi kokkuleppe teostumine ei tee ülearuseks konverentsi kokkuastumise vajadust¹⁷⁸⁾. Inglismaa nõustus üldiselt konverentsiga, leidis aga, et programmi tuleks lähemalt määratella¹⁷⁹⁾. Saksamaa pidas konverentsi suhtes kinni oma vanadest vaadetest. 16. märtsil seletas Schoen Prantsuse ja Itaalia Berliini saadikute järelepärimise peale, et Saksamaa suhtub kavasse sümpaatiaga, peab aga endiselt vajalikuks enne konverentsi saavutada kooskõla programmi punktide üle¹⁸⁰⁾. Austria soovis enne kõike anneksiooni tunnustamist kokkuleppeliselt üksikute riikidega, mida juba oli taotlenud Bülowi ettepanek Venemaale. Kui Izvolski ei peaks nõustuma, siis Aerenthal oli isegi valmis osavõtuks konverentsist, tingimusel, et anneksioonile antakse tunnustus vaidlematult¹⁸¹⁾. Näiski nii, nagu tuleks Austriale kalduda konverentsi heakskiitmisele, kuna Izvolski kartis, et anneksiooni tunnustamise järele Bülowi ettepaneku kohaselt Aehrenthal ei taha enam midagi teada konverentsist¹⁸²⁾.

Nüüd, mil uusi raskusi oli kuhjumas Saksa poliitika teele, saabus Bülowile aeg astuda otsustav samm. Pourtalès sai 21. märtsil instruksiooni Izvolskilt nõuda selget vastust Saksa ettepanekule. Izvolski õelgu kas ei või ja, iga kõrvalepõiklev või ebaselge vastus loetakse keeldumiseks. Viimasel juhul aga jääb igasugune vastutus Izvolski kanda, kuna Saksa valitsus ei sega end enam asjakäiku¹⁸³⁾. Bülowi nõue oli igatahes täiesti ultimatiivset laadi ning esitada seda suurriigile sellisel kujul, kandis eneses teatavat ähvardust. Silmas pidades aga olukorda Venes ei jäänud Izvolskil muud üle, kui

175) 3. märtsil. Vt. ka Grosse Politik, nr. 9415.

176) Grosse Politik, nr. 9510.

177) Grosse Politik, nr. 9512.

178) Grosse Politik, nr. 9516.

179) Grosse Politik, nr. 9519.

180) Grosse Politik, nr. 9515.

181) Grosse Politik, nr. 9517.

182) Grosse Politik, nr. 9518.

183) Grosse Politik, nr. 9460.

23. märtsil anda keisri ja valitsuse loaga jaatav vastus¹⁸⁴). See moment oli määrava tähtsusega, sest Vene seisukohavõtuga oli õieti sisuliselt lahendatud Bosnia kriis, ehkki sammuga tagasi Venemaa poolt keskriikide ees. Jäi vaid veel üle astuda analoogiline samm teiste suurriikide juures anneksioonile tunnustuse saavutamiseks, s. o. Berliini kongressi 25. artikli kaotamiseks¹⁸⁵).

Saksa aktsioon oli käimas, kui Aehrenthal tegi Tschirschkyale avalduse, nagu oleks ta nõus vastutulekuks konverentsi suhtes Venemaale. Selle järeleandlikkuse pärast Bülow tegi etteheite Aehrenthalile. Viimane seletas vastuseks, et ta olnud veendel Venemaa keeldumisest¹⁸⁶).

Raskusi tekitas nüüd veel Inglismaa võitmine. Grey loobus kategeooriliselt tunnustamast anneksiooni Serbia küsimuse ja Berliini kongressi 29. artikli lahendamiseta¹⁸⁷). Minnes üle teatud aktiivsusele, Inglismaa püüdis võita Türgimaad konverentsi-ideele¹⁸⁸). Türgi lootis konverentsilt lisaks kokkulepetele Austria ja Bulgaariaga muid kompensatsioone, enne kõike Berliini kongressi 23. ja 61. artikli kaotamist, millised puudutasid reforme Euroopa-Türgimaal ja Armeenias. Türgi huvid siiski ei suutnud kallutada Bülowit nõustuma konverentsiks, kuna tal seni oli õnnestunud maha suruda seda ideed. Sellepärast Bülow hoiatas türklasi „vahetada vähesed tuvid, mis neil on juba taskus, teiste vastu katusel“¹⁸⁹). Selle peale loobus Türgimaa aktiivsusest konverentsi kokkukutsumisel¹⁹⁰).

Pärast Venemaa ametlikku taandumist anneksiooni-vastaselt positsioonilt oli võetud ka Inglismaa vastuseisult tugi. Grey andis järele Austriale ja lubas koostööd Serbialt relvastumise lõpetamise saavutamiseks¹⁹¹). Heakskiitmine saavutatud Inglismaa ja Prantsusmaa poolt, oldi kriisi kõrgpunktist üle¹⁹²). Tuli vaid veel astuda samme Belgradis rahu jaluleseadmiseks. 30. märtsil suurriikide saadikud esitasid Serbia valitsusele sõnastuse, mille see muutmatul kujul pidi märgukirjana üle andma Austria valitsusele¹⁹³). Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja Venemaa andsid tagatise, et Austria ei ründa Serbiat, kui see demobiliseerib oma sõjaväe ja lõpetab muud sõjalised ettevalmistused. Serbia pidi lubama liituda otsusega, mis suurriigid teevad Berliini kongressi 25. artikli suhtes ning elama edaspidi Aust-

¹⁸⁴) Grosse Politik, nr. 9468.

¹⁸⁵) Ibid.

¹⁸⁶) Grosse Politik, nr. 9522.

¹⁸⁷) Grosse Politik, nr. 9474; art. 29 puudutas Austria õigusi Montenegros.

¹⁸⁸) Grosse Politik, nr. 9524.

¹⁸⁹) Grosse Politik, nr. 9526.

¹⁹⁰) Grosse Politik, nr. 9527.

¹⁹¹) Öst.-Ung. Aussenpolitik, nr. 1380.

¹⁹²) Grosse Politik, nr. 9491.

¹⁹³) Grosse Politik, nr. 9497.

riaga heas naabruses¹⁹⁴). 31. märtsil see märgukiri esitati Viinis Serbia poolt¹⁹⁵). Nüüd järgnes lõplik samm Austrialt: 3. aprillil anti üle memorandum suurriikidele, milles juhtides tähelepanu Austria-Türgi kokkuleppele Bosnia suhtes Austria valitsus kutsus üles suurriike nõustuma Berliini kongressi 25. artikli kaotamisega¹⁹⁶). Kuna ka Montenegrosse puutuva 29. artikli modifitseerimine toimus hõlpsasti¹⁹⁷), siis oli suurriikide nõusoleku avaldamine ainult ajaküsimus. Nii üksteise järele kiitsid heaks Austria ettepaneku Saksamaa 7., Itaalia 11., Inglismaa 17., Prantsusmaa ja Venemaa 19. aprillil¹⁹⁸).

On ilmne, et keskriigid saavutasid Bosnia kriisiga suure diplomaatilise võidu. Venemaa oli alandatud, Serbia oli saanud hoia- tuse ja Habsburgi dünastia piirid olid märgatavalt lähenenud Stambuli väravatele¹⁹⁹). See kõik oli olnud võimalik vaid Saksamaa abiga. Pärast esialgset kohanemisajajärku, mille kestvust võib arvestada oktoobri alguni, Saksa poliitika oli keskendanud tõsise tähelepanu sündmuste käigule. Olukorra muutis keerukaks asjaolu, et küsimuse pearaskus Saksa vaatekohalt asetnes enne kõike Austria-Türgi suhtel. Olles mõlematega heas vahekorras oli kardetav neist ühe kasuks midagi ette võtta äratamata teise pahameelt. Keiser Wilhelm oli valmis, vähemalt esialgselt, välja astuma Türgi huvide eest; teiselt poolt Bülow propageeris toetust Austriale. Viimase vaade läi läbi põhimõtteliselt ja seda just reaalspoliitilistel kaalutlustel — naaber ja lepinglane oli oma 50-e miljonilise rahvastikuga tähtsam kui kauge, nõrgem ja halvastivarustatud Türgimaa²⁰⁰). Bülowi ja keiser Wilhelmi vaadete erinevus anneksiooni küsimuses iseloomustab teatavat vastuolu nende poliitiliste maailmavaadete vahel. Keiser oli nii sise- kui välispoliitiliselt sõltuv oma kantslerist²⁰¹). „Daily Telegraph“i“ affäär 28. oktoobril 1908 andis raske hoobi keisri autoriteedile välispoliitilises küsimuses²⁰²), milline asjaolu omakorda sai aluseks keisri kaugenemisele kantslerist ja lõppeks muutus saatuslikuks viimasele²⁰³). Igal juhul ei tahtud sõprust rikkuda ka Türgimaaga, vaid oodati kohast hetke uuesti sellele lähenemiseks. Arvestades juba mainitud Türgimaa tähtsust Saksa majandusele ei või unustada, et see suund kagu poole oli Saksamaale ainuke veel vabaolev pääsemiseks ähvardava ringi — Inglise,

194) Ibid., lisa.

195) Öst.-Ung. Aussenpolitik, nr. 1425.

196) Grosse Politik, nr. 9500.

197) Grosse Politik, nr. 9506.

198) Öst.-Ung. Aussenpolitik, nr. 1484, 1508, 1536, 1543, 1546.

199) Tyler, lk. 208.

200) Bülow, Denkwürdigkeiten, lk. 342.

201) Oncken, lk. 639.

202) Wedel, lk. 107.

203) Oncken, lk. 641.

Prantsuse, Vene liidu — sülelusest, millesse end ikka enam surutuna tundis tollaegne Saksamaa. Ajajärgul kuni 26. veebruarini Saksa poliitika on õieti passiivne, püüdes oma seisukohtade — vastuseis konverentsile, abi Austriale — kaitsemisega. Aktiivne oldi ainult ühes suhtes — püüdes sobitada kokkulepet Austria ja Türgimaa vahel. Selle teostumisega langes ära tähtsaim punkt, mis nõudis tagasihoidlikkust ning Saksa poliitika võis täie hooga suunduda aktiivsusele. Austria poliitika võit oligi sõltunud sellest, et Saksa keiser seisis „säravas relvastuses“ oma lepinglase taga, kuna „saksa mõök oli visatud Euroopa otsustuse vaekausile“²⁰⁴). Nii ei ole liialdus kui arvatakse, et Saksamaa tahe oli mõõduandev Austria poliitikale. Kui märtsis Aehrenthali valdas kalduvus järeleandlikkusele ja ta oli valmis mõõndusi tegema, siis oli Bülow see, kes Aehrenthali selle eest manitses ja Aehrenthal see, kes kuulas ja vabandas.

Veel üks positiivne tulemus oli Bosnia kriisist keskriikidele: Itaalia, mõjustatud suurest diplomaatilisest võidust, otsis lähenemist oma lepinglastele. Mida ilmsemaks muutus keskriikide võit, seda käreдамaks läks Itaalia toon Serbia vastu ja ülistavamaks kiitus kolmiklepingu hüvedele²⁰⁵).

Ent siiski see kõik oli Pyrrhose võit²⁰⁶). Suur osa umbusaldust, mis sai osaks Austria poliitilistele meetoditele, langes ka tema lepinglasele. Saksa ultimatiivset nõuet 21. märtsist vaadeldi vägivaldse katsena alandada Venemaad ja sundida teda lahkuma Inglismaast, et ühineda keskriikidega²⁰⁷). Avalikku arvamist Venes haaras suur viha Saksamaa vastu²⁰⁸). Käesolevat olukorda vaadeldi ajutisena. Oli vaid üks tee Venemaal: liituda Lääne-Euroopa suurriikidega ja nimelt see tee ka valiti. Selle asemel, et, nagu lootis Bülow, purustada ringi, millesse Saksamaa tundis end surutuna, Saksamaa tugevndas vaenulist rinnet sellega, et tegi Venemaal selgeks hädavajalises läheneda Inglis- ja Prantsusmaale²⁰⁹). Oma vahelesegamisega lepinglase huvides Saksamaa tõmbas endale osa antipaatiad, mis Venemaal oli seni ainult Austria vastu, kuna Inglismaa saksavaenulisus laienes nüüd ka Austriale, kellega Inglismaal seni ei olnud õieti mingit põhjust konfliktiks²¹⁰). Ka ei suutnud Saksamaa takistada Venemaad kanda kinnitamast Bulgaarias.

Kas olid Saksamaa ja ta naaber ise värskendatud jõuga välja tulnud kriisist? Esimesel hetkel näib jaatav vastus olevat loomulik. Saksa poliitika osutas haruldast järjekindlust Austria toetamisel. See

²⁰⁴) Tyler, lk. 209.

²⁰⁵) Grosse Politik, nr. 9497.

²⁰⁶) Fay, lk. 394.

²⁰⁷) Fay, lk. 395 j.

²⁰⁸) Valentin, lk. 87.

²⁰⁹) Stieve, lk. 60.

²¹⁰) Stieve, lk. 62.

ei olnud siiski tingitud millestki muust, kui vaid hirmust tuleviku ees. Inglise-Prantsuse entente'i läbi tekkinud uues maailmapoliitilises olukorras näis Bülowile ainus pääsetee tingimusteta liitumine Austriaga²¹¹). Austria erihuvide hakkasid evima tähtsust Saksamaa suhtes ning kuna Doonaumonarhia siitsaadik oli surutud defensiivi oma erihuvide poolest, vajas see „vajuv sõber lõunas“ järjest enam Saksa riigi toetust²¹²). Ka Itaalia lähenemine oli pealiskaudne. Itaalia oli vanu huvisid Aadria merel ja selle idakaldal. Austria valduste kasvamine Balkanil ja seisundi kõvenemine Aadrial äratas loomulikku pahameelt, mis sundis edaspidi Itaaliat lähenema Venemaale²¹³). Ning lõppeks oli äpardunud ka see tulemus, mida taotleti otseselt — Serbia küsimuse lahendamine. Anneksiooniga ei löödud Suur-Serbia propagandal jalgu alt, nagu oli lootnud Aehrenthal, vaid Serbia agitatsioon läks ainult mõneks ajaks põranda alla ootama paremaid aegu.

Bosnia kriis moodustab kõrgpunkti Saksa välispoliitilises arengus, mil oli tendents suunduda ikka tihedamasse sõltuvusse Austriast. Bismarcki poliitika oli rajatud õhukesele kuid laiale pinnale, lepingutele. Bismarcki järeletulijate võimetus säilitada nii komplitseeritud süsteemi omas tendentsi järjest koomale tõmmata Saksamaa liidusuhteid, kusjuures välispoliitika alus muutus vastavalt kitsamaks, ent ikka sügavamaks suurema sõltuvuse näol Austriast. Bosnia kriis kroonis seda arengut. Saksamaa pidi otsustavalt näitama värvi — kelle poolt või kelle vastu. Ta sidus end lõplikult Austriaga. See sai aluseks jõudude konstellatsioonile, mis lõppeks viis otsustava lahenduseni.

(Lõpp.)

Leonhard Mark.

Soome-ugri aladesse puutuvaid küsimusi II slavistide kongressil.

(Varssavis septembris 1934. a.)

Kongressi üldkirjelduse olen avaldanud ajakirjas „Eesti Keel“ 1934. a. nr. 6. Siinkohal tähendan ainult, et Eestist võtsid sellest osa dr. P. Arumaa, dr. I. Kaplinski ja V. Ernits.

Enne pealkirjas märgitud küsimuste käsitlusele asumist esitan nii-öelda kongressi eelajaloona lühikese ülevaate slaavlaste ühtekuuluvusliikumise kohta, milline on meile huvitav nii mõneltki seisukohalt.

²¹¹) Schüssler, lk. 180.

²¹²) Stieve, lk. 65.

²¹³) Pribram, lk. 271 j.

Slaavlaste ühtekuuluvusteadvuse algus. Kõigil slaavlastel oli mingi algeline ühtekuuluvuse tunne n. n. algslaavi ajal, milline n. n. hilisalgslaavi või ühisslaavi astmel ulatus keeleliselt käesoleva aastatuhande alguseni, kuigi slaavi rahvad olid juba eri maisse laiali valgunud. Veel vene krooniku Nestori juures võib märgata slaavlaste ühtekuuluvusteadvuse avaldusi. Kui poliitiliste ja geograafiliste olude tõttu slaavlastel ikka rohkem eraldusid, siis tumenes ka see ühtekuuluvusteadvus. Alles uuemal ajal hakkas see uuesti ärkama, peamiselt keeleliste tähelepanekute, siis ka kultuuriliste ja poliitiliste kokkupuudete tagajärjel.

Slaavlaste ühtekuuluvusteadvuse esimese uueaegse toonitajana oli XVII sajandil kroaatlane Juri Križanič, kes asus slavismi apostlina kauemat aega Venemaal ja toonitas oma kirjeldusis õige selgelt venelaste ja lõuna-slaavlaste kokkukuuluvust. Seekord aga ei leidnud tema mõtted mingit vastukaja, ja ta ise sattus kauemaks ajaks väljasaadetuna Siberisse. XIX sajandi algul toonitas slaavlaste kokkukuuluvust poola teadusmees ja haridustegelane Staszic, kuid ka sel korral ei tulnud slaavlaste kokkukuuluvusaatest loodetaval venelaste juhtimisel midagi välja, sest just sel ajal arvas Venemaa heaks tema valitseda sattunud Poola riigi osas poolakate rahvustunnet, riiklikku iseseisvusetungi ja kultuuripüüdeid ennekuulmatul kombel rõhuma hakata. Selle tagajärjel kadus poolakatel muidugi kauaks ajaks isu slaavlaste ühtekuuluvusaate järele, kuna Venemaa teostas seda aadet kõige jämedamate surveabinõudega.

Moodne ühisslaavlaste tekkis tšehhide ja slovakkide juures läinud sajandi algul, kuna seal oli selleks olukord kõige soodsam. Kuigi tšehhi rahvas oli saksa surve all, oli ta siiski tõusnud küllalt kõrgele kultuuri ja iseteadvuse astmele. Tšehhi filoloog Josef Dobrovský pani alguse slaavi filoloogiale, andes sellega kindla ja püsiva aluse slaavlaste ühtekuuluvusaatele. Samal ajal õitses Saksamaal romantism, mis avaldus nii sakslaste eneste ühtekuuluvustunde ja rahvusliku iseteadvuse tõusus kui ka huvis teiste rahvaste (ka eestlaste), eriti aga slaavlaste vastu (Herder). Kõigi nende mõjude tagajärjel tekkis ühisslaaviline hõimuromantism, mille paremaks väljendajaks oli slovaki luuletaja Jan Kollár. Teine slovaki hõimuromantik Herkel nimetas 1826. a. selle liikumise panslavismiks, kõikslaavluuseks.

Üle-euroopalise vabadusrevolutsiooni õhutusel 1848. a. peeti Prahas esimene slaavi kongress, millel esineti juba poliitilistegi hüüdsõnadega, lisaks enne seda toonitatud kultuurilisele kokkukuuluvuspüüdeile. Kõrvalmärkena olgu tähendatud, et slaavlaste omavaheleliseks arusaamiseks kasustati sel kongressil väga palju saksa keelt, nii et keegi naljahammas laskis lendu lause, et saksa keel ongi

ühisslaavi keel! Sel puhul olgu tähendatud, et praegugi etendab saksa keel slaavi keeleteaduses õige tunduvat osa.

Tšehhide ühisslaavlusliikumine oli õieti vastukaalu otsimiseks kultuuriliselt ja poliitiliselt ähvardavale saksa mõjule. Loomulikult pandi selles suhtes suuri lootusi slaavi hiiglarile — Venemaale, eriti bulgaarlaste ja serblaste juures, kelle kaitsjana türklaste vastu Venemaa oli mitmel korral esinenud. Venemaa omalt poolt kasutas loomulikult teiste slaavlaste usaldust tema vastu ja hakkas ise õhutama kõikvene-maigulist panslavismi, mille lõppsihiks oleks olnud kõigi slaavlaste ühendamine Venemaaga, kaugemaks lõppsihiks isegi nende ühtesulatamine vene rahvaga. Teine ühisslaavi kongress peeti 1867. a. Moskvas, ja siit peale omandas panslavism õieti panrussismi, kõik-veneluse ilme, milline hakkas varsti avalduma kõigi Venemaa rahvaste ümberrahvustamispuudeis ja imperialistlikes naaberrahvaste vallutamisähvardustes. Selle voolu kandjaks olid Venes eriti slaavofiilid.

See tagurline surve ja sulatamispoliitika ei meeldinud aga vabameelsematele ollustele ühegi slaavi rahva juures, Venes eneseski mitte. Tekkisid teised vabameelsemad ühisslaavilised puüded, millised piirdusid vaid kultuurilise koostööga, loobudes lootusetust ja ebasoovitavast kõigi slaavlaste ühtesulatamispoliitikast. Selle asemel toonitati küll Austria riikliku ümberkorraldamise tarvet föderatiivseil aluseil, mistõttu kõik Austria ja Ungari slaavi rahvad oleksid saavutanud autonoomia või vähemalt kultuurautonoomia. Neil aluseil peeti Prahast 1908. a. esimene neolavistlik kongress ja teine 1910. a. Sofias. Seda voolu toetasid vene kadetid Miljukoviga, poola rahvusdemokraadid Dmowskiaga ja tšehhi rahvusdemokraadid Kramáříga eesotsas; ka slovakkide nooremas põlves leidis see vool pinda (Štefanek, omaaegne „Slovenski Denniku“ toimetaja Budapestis, hiljemini Tšehhoslovakkia haridusminister).

Niisugune oli olukord slaavlaste keskel maailmasõja puhkemise eelõhtul. Maailmasõda tõstis muidugi slaavlaste eneseteadvust suurel määral, viis nad õieti võitlusele elu ja surma peale. Maailmasõda alustati panslavistlike hüüdsõnadega, kuid ta lõppes tegelikult iseseisvate slaavi riikide uuestisündimisega. See lõikas poliitiliselt panslavismilt jalad alt, sest ükski iseseisev slaavi riik ei mõtlegi loobuda omast suvereniteedist mingi panslavistliku föderatsiooni või mõne teise ühisriigikuju kasuks. Pealegi on igal slaavi riigil praegu hulk sisemisi raskusi just slaavlaste eneste keskel, kuna igasse slaavi riiki on ühendatud praegu mitmesuguseid slaavi rahvaid, esialgu muidugi õndsas lootuses, et ühte riiki ühendatud vennad suurimas armastuses omavahel hästi läbi saavad. Tegelik elu näitas aga teist: igas riigis on suurem vend valmis meeled viiksemaid vendi võimuga käsutama, võimalikul korral isegi oma kasuks ümberrahvustama. Nii on tekkinud sisemised slaavilised

vastuolud Venes suurvenelaste, ukrainlaste ja valgevenelaste vahel (kuigi viimastele on antud föderatiivriigi osa õigused), Poolas poolakate, ukrainlaste ja valgevenelaste vahel, Tšehhoslovakkias tšehhide, slovakkide ja ruteenlaste (väikevenelaste, ukrainlaste) vahel, Jugoslaavias poliitiliste mõrvadeni ulatuvad vastuolud serblaste, kroaatlaste ja sloveenide vahel, siia lisaks veel vastuolud Bulgaaria ja Jugoslaavia vahel makedoonlaste pärast, keda mõlemad omaks peavad (objektiivselt vaadeldes näib bulgaarlastel siin rohkem õigust olevat), Tšehhoslovakkia ja Poola vastuolud ühe osa Sileesia pärast, millele jälle kumbki arvab enesel õiguse olevat, Poola-Vene huvide mitte täielik kokkusattumine jne. — ühe sõnaga: slaavi maailm on praegu mitmeks iseseisvaks riigiks tükeldatud paljude sisemiste ja väliste puhtslaaviliste vastuoludega. Kõik see ei võimalda praegu edendada mingit aktiivset poliitilist panslavismi.

Kõigi slaavlaste keeleline ja teatava määrani kultuuriline, isegi piiratud määral antropoloogiline kokkukuuluvus ja teaduslikud ühishuvid on aga paratamata tõsiasi, kõigile poliitilistele vastuoludele vaatamata ja seetõttu ongi hakatud korraldama poliitilise erapooletuse alusel slavistide rahvusvahelisi kongresse, teaduse huvides sellest osa võtma kutsudes ka mitteslaavi slaviste kogu maailmast. Esimene niisugune kongress peeti tšehhide algatusel Prahas, Brnos ja Bratislavas (end. ung. Pozsony, saksa Pressburg) 1929. a. sügisel, slavistika isa Josef Dobrovský 100-aastase surmapäeva mälestuseks, teine, siinkohal käsitletav, läinud aasta septembris Varssavis ja Krakovis Poola rahvuseepose aset täitva Adam Mickiewiczi poemi „Pan Tadeusz“ 100-aastase ilmumise mälestuseks, millise tähe all mõõdus kogu kongress. Mickiewicz oligi poliitilise emigrandina muuseas esimeseks slaavi kirjanduste professoriks kogu maailmas Pariisis Sorbonne'i ülikoolis.

II.

Kongressil peeti üldiselt umbes veerandtuhat ettekannet. Käsitlen neist ainult pealkirjas märgitud teemasid puudutavaid.

Keele ja tõu suhetest. Kõneles hollandi keeleteadlane van Ginneken, katsudes kokkulepet leida n. n. keelebioloogia ja fonoloogia vahel. Keelebioloogia vaatleb nimelt keelt teatud rahva tõulise eneseavaldusena, millises kajastuvad teatud tõupärased, puhtfüsioloogilisedki algjooned, kuna aga uus fonoloogiline kool keeleteaduses uurib üksikute keelte hääliksüsteeme nende puhtkõlaliste omaduste poolest. Van Ginneken väidab nimelt, et teatud keelte keelelised omadused olenevad nimelt selle kõnelejate tõulistest omadustest, nii et sama keelt võidakse mitmel viisil kõnelda, selle järele, millise tõu esindaja seda teeb. Varemini ongi van Ginneken esitanud väite, et slaavi keeltes, eriti vene ja ka poola keeles

on märgatav, tunduvat soome-ugrilise hääldamise mõju, mis seletuvat sellega, et slaavlastel on sulatanud enesesse suurel määral soome-ugrilasi.

Samad mõtted leidsid toetust teiselt referendilt ukrainlaselt Štšerbakivskilt (suurvene keeles Štšerbakovski), kes väitis, et suurvenelaste ja ukrainlaste lahkumineku põhjened suurelt osalt selles, et suurvenelaste eelrahvuseks olnud soome-ugrilased, kuna ukrainlaste eelrahvuseks on olnud lõunapoolsem pikakasuline mustajuukseline lühipäine n. n. dinaari või armenoiidne tõug. Ukrainlased on kasvult palju pikemad kui suurvenelased, kes on tihti antropoloogiliselt lähedased nende keskel asuvatele soome-ugrilastele. Üldiselt on suurvenelased lühedase või keskmise kasvuga, ja ainult Pihkva suurvenelaste hulgas on kasv tunduvalt pikem, mida ongi seletatud seginemisega naabruses asuvate pikemakasvuliste eestlastega, kusjuures Võrumaa eestlased on lühemad kui pikad lääne-eestlased. Esimesed kuuluvad nimelt enamikus venelastega ühisesse idabalti tõugu, kuna teised kuuluvad enamikus põhja tõugu, milline esineb Venes harvemini kui Eestis.

Et slaavlaste ja läänesoomlaste tähtsamad tõuelemendid on samad, nimelt idabalti ja põhja tõug, on antropoloogide keskel üldtuntud tõsiasi. Vahed avalduvad ainult nende tõuliste elementide sagedusprotsendi muutlikkuses ja mõningate teiste tõuelementide esinemises, mille kohta pole veel täielikku statistilist selgust. Näib, et Eestis on põhja tõugu rohkem kui Venes, võib olla, et on Venes idabalti tõugu rohkem kui Eestis. Need mõlemad tõuelemendid esinevad aga kõigi slaavlaste, isegi sloveenide juures, nagu seda näitas kongressil peetud sloveeni antropoloogi Škerlji referaat sloveenide tõuliste tüüpide kohta. Kuna sloveenid on omal pikal rännakul kusagilt Dnepri ümbrusest Aadria mereni väga paljude tõugudega segunenud, siis esineb nende hulgas põhja ja idabalti tõugu vähem, kuid ta on siiski olemas, pärandusena endiselt põhjapoolselt kodumaalt, soome-ugrilaste lähedusest, kuna põhja ja idabalti tõugu Lõuna-Euroopas algupäraselt pole esinenud. Huvitava üksikasjana võiks sedagi märkida, et sloveenide keskel esineb juba, kuigi hoopis vähesel määral, ka negroiidseid aafrika-päraseid tüüpe.

Indo-eurooplaste ilmumine Euroopasse. Kuna n. n. indo-euroopa keeled (saksa, vene, prantsuse, kreeka, ladina jne.) on sugulased sanskritiga ja paljude praegu Indias kõneldavate keeltega, siis arvati omal ajal, et kõik indo-eurooplased on Indiast Euroopasse tulnud. Hiljemini loobuti mitmesugustel põhjustel neist vaateist, ja asetati indo-eurooplaste algkodu Põhja-Saksamaale, isegi Lõuna-Skandinaaviasse, hilisemasse germaanlaste algkodusse, kusjuures oldi ühtlasi arvamisel, et algindo-eurooplased, või nagu sakslased ütlevad, indo-germaanlased, olidki pikakasvulised, valvakad, pika-

pealist põhja tõugu, või nagu sakslased seda praegu ütlevad, „aaria“ tõugu. Kõige uuemal ajal on aga sellestki vaatest loobutud, välja arvatud muidugi saksa poliitilised tõuteoreetikud, ja on uuesti asunud seisukohale, et indo-eurooplased on mõni tuhat aastat tagasi siiski idast, Aasia poolt (kui mitte Aasiast) tulnud, ja et nad algupäraselt pole siiski kuulunud põhja tõugu. Varssavi kongressil esineski Praha arheoloog Borkovsky ettekandega, milles arvas tõendada võivat, et n. n. nõrkeremaaline kultuur (savist valmistatud riistade ilustamine nõõri jälgedega), milline ilmus umbes 3000 aastat e. Kristust idast Euroopasse, olevat kuulunud algindo-eurooplastele, kelle ilmumine Euroopasse olevat õieti tähendanud Euroopa algelanikkude indo-euroopaseerimist. Sellega ühenduses olgu tähendatud, et nõrkeremaalisest kultuurist põhja poole, Põhja-, Kesk- ja Lääne-Venemaal, põhjapoolisel Poolamaal, Ida-Preisil kuni Ida-Saksamaani, samuti Balti riikides valitses samal ajal n. n. kammkeremaaline kultuur (saviriistade ilustamine kammitaolise riistaga, millega löödi kas rida auke või tõmmati rida kriipse), milline arvatakse kuulunud olevat soome-ugri või uurali rahvastele. Nende kahe kultuuri kokkupuutekoht oleks nii siis olnud ka varasemate uurali-indo-euroopa keeleliste kokkupuudete kohaks või isegi ühiseks algkoduks. On ju teatavasti indo-euroopa ja uurali keeltes mõningaid ühiseid sõnu ja grammatilisi vorme, milliseid peetakse kas võimaliku indo-euroopa-uurali keelelise algsuguluse väljendusiks või isegi väga varaste laenusuhete tõenduseks, näiteks eesti sõna *veda* ma ja vene sõna *vedu* (vean), eesti sõna *vesi*, tüvi *vede* ja vene *voda* jne.

Slaavlaste algkodu küsimus on tähtis ka soome-ugri keeleteaduse seisukohalt, sest slaavlaste algkodu kindlaksmääramisest olenevad ka kokkupuutumiste võimalused algslaavlaste ja algsoomlaste või isegi soome-ugrilaste vahel, nagu seda on väitnud mitmed autorid, muude seas ka nende ridade kirjutaja oma ettekandes Varssavi kongressil. Üldiselt ollakse põhjendatud arvamisel, et slaavlaste hilisem algkodu asus Dnepri jõe kesk- ja ülajooksul. Pole aga päris selge, kui kaugele see ulatus Dneprist ida või lääne poole, samuti väieldakse veel selle üle, kas on slaavlased tulnud Dnepri idast või läänest. Selle kohta on võistlemas kaks teooriat. Ühe järele, mida toetab terve rida poola teadusmehi, kuid mitte kõik, olevat slaavlased tulnud Dneprile lääne poolt, praegusest Ida-Saksast, n. n. Lausitzi kultuuri piirkonnast (teatud arheoloogiline kultuur umbes 1000 aastat e. Kristust laial maaalal, alates Austriast ja Ungarist kuni peaaegu Balti mereni — hiljuti leiti isegi Saaremaalt üks sellesse kultuuripiirkonda kuuluv ese), kuna teise teooria järele, mida toetab osa poola teadusmehi, samuti sakslasi ja muidki, olevat algslaavlased siiski tulnud ida poolt, umbes Doni jõe mailt või isegi veel kaugemalt idast, mõnede

arvates koguni Siberist. Nende küsimuste üle on olnud poola ja saksa teadusmeeste vahel väga ägedaid vaidlusi, kusjuures on vastastikküsimusteist süüdistatud isegi „eelajaloolise isamaa“ vallutamiskatsetes! Viimasel ajal on aga mitmelt poolt avaldatud arvamist, et n. n. Lausitzi kultuur kuulub siiski illüürlastele (kelle järeletulijaks on praegu albaanlased), ja et põhja-illüürlaste haru ulatus mõni sajand e. Kristust germaanlaste ja slaavlaste vahel peaaegu Balti mereni. Selle vaate kandjaks on Saksamaal muude seas arheoloog prof. Bolco v. Richthofen Königsbergist, kes pidi selle küsimuse üle esinema referaadiga Varssavi kongressil, nii öelda oma teoreetiliste vastaste pesas, milliste hulka kuulub ka hiljutine Poola peaminister, arheoloogia prof. Leon Kozłowski, kes on üks ägedamaid Lausitzi kultuuri algslaavlaste pooldajaid. Oli oodata igatahes väga huvitavaid ja ägedaid vaidlusi, mida ka nende ridade kirjutaja läks sisemise põnevusega pealt kuulama ühes mitme teisega. Suur oli aga meie üllatus, kui selgus, et vabahärra prof. dr. Bolco v. Richthofen ei olnudki heaks arvanud kongressile sõita, vaid oli leppinud ainult oma kõne õige hea ja põhjaliku, rikkalikult tsitaatidega varustatud referaadiga kongressi ettekangetevihus. Ta tegi igatahes väga otstarbekohaselt, sest ta oli trükitult öelnud kõik, mis ta tahtis, muuseas väga viisakalt poolakaid meelitaval kujul, ja kellelgi polnud võimalust talle vastu vaielda! Omas referaadis juhtis Bolco v. Richthofen igatahes tähelepanu sellele, et Lausitzi kultuurist ida pool leidub sarnaseid arheoloogilisi kultuure, mida olevat võimalik algslaavilisteks pidada; kõrvälmärkena olgu tähendatud, et vara-algslaavi kultuuri pole veel seni suudetud arheoloogiliselt täpsustada, selle ebamäärasuse ja metallesemete vähesuse tõttu, kuna selles domineerisid nähtavasti puu-, võimalikult ka nahkesemed. Ta tsiteeris vene teadusmeest Žukovit, kes olevat leidnud Doni jõe äärest varaslaavi haudu. Sel puhul märgime, et Vasmer ironiseeris juba varemini kord omas ajakirjas: võidavat veel kindlasti leida h ä r r a t u m a i d (herrenlose) kultuure, mida võidavat algslaavlastele omastada, pealegi polevat Valge-Venes veel mitte küllaldaselt kaevatud!

Bolco v. Richthofeni vastasena esines kongressil Poznani prof. M. Rudnicki, kes arvas keelelistel andmetel tõendada võivat, et algslaavlaste olevat asunud Balti mere läheduses juba 2000 a. e. Kristust. Seda arvamist aga ei jaga mitte kõik slaavi keeleteadlased ja arheoloogid, kuna Rudnicki tuletussuffiksiga õige vabalt opereeriv tõestusviis lubab „pea kõike“ tõendada.

Eelpool nimetatud küsimusega ühenduses on ka üks teine sulevõitlus saksa ja poola slavistide vahel, milline leidis aset just otse enne kongressi. Teatavasti nimetati üht idagermaani sugharu burgundideks, kelle nimest arvatakse pärit olevat Bornholmi saare nimetus Balti mere lõunaosas („Burgundenholm“). On või-

malik, et neid burgunde segunes oma idapoolsete naabritega — slaavlastega, ja et sellest ajast on vahest säilinud mõnigi perekonnanimi praeguses Poolas. Prof. Vasmer Berliinist oli hakanud neid nimesid otsima ja oligi neid leidnud mitu sada. Ta kirjutas selle üle eriuurimuse Preisi Teaduste Akadeemia väljaannetes (*Der Burgundename bei den Westslaven*, 1933), tõendades, et teatud burgundi ülemkiihist on praegugi poolakate keskel õige tunduvaid jälgi vanades ja praegustes liignimedes. Selle vaatega aga ei leppinud mõned slaavi keeleteadlased, ja prof. Iljinski Moskvast väitis ühes retsensioonis (*Prace Filologiczne XVI* (1934), lk. 346 jj.), Vasmeril olevat siiski väike eksitus sattunud: ta olevat nimelt burgundi rahva nimetuse ära vahetanud ühe umbes samasuguselt kõlava poolakeelse haruldase linnu nimega *b o r g e d z e < * b ъ r g o d ъ < * b u r g u n d (västrik), millest olevat võimalik seletada kõik Vasmeri poolt toodud liignimed, umbes nagu vene Vorobjevid ja Kukuškinid. Loomulikult pole seegi võimata, kuid tundub siiski imelikuna, et hoopis tundmatust haruldasest linnunimest on tuletatud nii palju liignimesid. Vasmerile oponeerib ajakirjas „*Slavia Occidentalia's*“ samal aastal ka Rudnicki, tarvita-des aga juba väga vihast tooni ja süüdistades Vasmerit poolakate uuestisaksastamise püüetes. Kõik need artiklid leidsid ajakirjade numbrites, millised annetati kõigile kongressist osavõtjatele.

Soome kohanimedest slaavi mail refereeris prof. Vasmer Berliinist, kes oli natukene aega enne seda välja andnud Preisi Teaduste Akadeemia toimetustes vastava uurimuse (*Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas II. Die ehemalige Ausbreitung der Westfinnen in den heutigen slavischen Ländern*). Autor olevat kogunud üle 20 000 järve ja jõe nime Venemaalt ja nende hulgast leidnud üle 400 lääne-soome nime, milliseid ta võrdles vastavate Soome ja Eesti kohanimedega, Eestist Üleriikliku Asumite Nimestiku ja koguteos „Eesti“ kohanimestikkude alusel. Rohkemal määral leidis ta lääne-soome kohanimesid Pihkva, Tveri, Novgorodi, Peterburi, Aunuse, Arhangelski ja Vologda kubermangust, hoopis vähesel määral ka Moskva ja Smolenski kubermangust. Rohkem lõuna poole tema arvates soomlased pole varemini ulatunud, ja Rozwadowski katsed leida lääne-soomlaste jälgi Ida-Preisi kohanimedest lükkas ta järsult tagasi.

Kuna eestipäraseid kohanimesid on kõige rohkem oodata Pihkva kubermangus, siis toon järgnevas Vasmeri poolt esitatud kohanimed selt alalt: jönenimi Kuchva, Vasmeri arvates vastab sellele Soome Kuohojoki, eesti keeles oleks *Kohujõgi, võrdle kohupiim; jönenimi Megrovka, vastaks eesti Mägrajõe; jönenimi Tolba, Vasmer võrdleb eesti Tulbamäega Võrumaal; jönenimi Karuza, mille kõrval esineb nähtavasti tõlgitud kohanimi Medvedovo, vrd. eesti Karuse Läänemaal,

sõnast karu; järvenimi Sovo(ozero), vrd. eesti Savijärv; järvenimi Ale(ozero), vrd. eesti Alajärve Tartumaal jne.; koha- ja järvenimi Kudeverj, mida Vasmer võrdleb eesti Kodaverega Tartumaal; jõenimi Utroja, eestikeeli oleks Utraoja (Ultra leidub Võrumaal, Udria Põhja-Eestis); jõenimi Sereža, eesti Särgjõgi ehk Särjejõgi (Särgjärvi on Eestis palju!); järvenimi Kudo, eestikeeli oleks Kudujärv; jõenimi Kebj, Vasmer võrdleb seda eesti sõnaga keeb ~ keeva. Peale selle leidub Pihkva kubermangus viis korda kohanimi Tšuchny, üks kord Tšuchanki, kaks korda Tšuchonskoje, üks kord Tšudskoi Konets (praegu Eestis), peale selle veel Peipsi nimi Tšudskoje Ozero. Kõik need kohanimed lasevad ennast eesti keelest seletada või tähendavad eestlasi (tšudj-nimed) ja tõendavad omalt poolt, et enne venelaste tulekut on Pihkva kubermangu maa-alal eestlasi asunud.

Vasmeri kõne puhul tekkisid elavad läbirääkimised. Muude seas esines nende ridade kirjutaja järgmiste siinkohal täiendatud märkustega. Autori maalitud pilt oli kahtlemata õige aja kohta umbes 1000 aastat tagasi, umbes vene krooniku Nestori ajal ja enne seda paar sajandit. Palju varemini aga asus läänesoomlasi nähtavasti rohkem lõuna pool. On ju teada, et alles kuni kaheksa tuhat aastat tagasi oli Põhja-Venemaa jääga kaetud, mida rohkem lõuna poole, seda varemini, nii et seal sel ajal ükski rahvas ei saanud elada. Jää taganes väga pikka lõunast põhja, selle järel kulus hulk aega maa kuivamiseks, taimede ja loomadega kattumiseks, ja alles siis võis inimene lõuna poolt põhja poole siirduda. Et läänesoomlasi varemini tõepoolest lõuna pool leidus, seda tõendavad üksikud, kuigi ajakauguse tõttu väga vähesed kohanimed lõuna pool seda piiri, mida Vasmer on kindlaks määranud.

Endises Viitebski kubermangus ei leiduvat Vasmeri seletuste järele läänemeresoomepäraseid kohanimedid. Ometi võiksid selliste hulka kuuluda Kaseiki, Kaasiki, Kaasiko, vrd. e. Kaasiku; Kives, vrd. e. Kiveste, Kivesti, Kivastu, sõnast kivi; Korgovo, vrd. e. Kõrgu, kõrk, kõrge jne., soome Korkea-; Koskovo, Kosjkovo, vrd. e. Kosk, Kose jne. Võrdlemisi hilise läänemeresoomee(eesti)pärase asustuse jäänustele tohiksid viidata kohanimed nagu Kaiki, vrd. e. Kaika; Kaitõ, vrd. e. Kaitu (täendus teadmata, mõlemas nimes ai muutumata ã-ks); Kakuti, vrd. e. Kokuta; Kannovo, vrd. e. Kannu; Kaskovitši, vrd. e. kask, kase-; Katinegi, Katenegi, oletatav läänemeresoomee* Katinjõgi, s. o. Kassijõgi, vrd. e. Kassisaba jne., kuna neis kohanimedes pole läänemeresoomee a muutunud o-ks, nagu vanimaits algslaavi ja muinasvene laenudes muist keelist, vrd. vanavene Olõsta, laenatud e. Alustest, praegune Aluksne Lätis.

Endisest Smolenski kubermangust leiame Korbino, Korbovo, Korbuši, vrd. vanaeesti ja soome Korpi, praegune e. Kõrbe~Kõrve; Korgina, vrd. eelpool Korgovo; Tšudinovo, Tšudnikovo, vrd. eelpool Tšudo-, Tšuchny-nimesid. Ka endises Minski ja Mohilevi kubermangus leidub umbes samalaadilisi nimesid, millised on mulle juhuslikel kohanimetikkude sirvimistel silma paistnud. Kui neid süstemaatilisemalt otsida, siis leidub neid kindlasti palju rohkem. Isegi Ida-Preisimaal võib leida üksikuid kohanimesid, mida võib kõige paremini läänemeresoome keelte abil seletada, nagu seda on arvanud juba varemini üksikute kohanimede kohta Ida-Preis N. Anderson, J. Rozwadowski j. t. Näiteks Porden, Purde, Purden, vrd. eesti Purde, Purdi, sõnast purre~purde, mis ka soome keeles olemas (pursi~purren); Sulwe, vrd. e. Sulu, sõnast sulgema; Czulpe, Zsölpe, Zölp, vrd. e. Sulbi (— soo!); Czirczekaym (nime lõpus preisi caymis „küla“), vrd. e. Sirtsi, Sirtsu; Urav (praegu Auer), Uriški (Leedus), vrd. e. Orava (soome-ugriline sõna); Wigal, vrd. e. Vigala; Cabula, Cabala, vrd. e. Kabala (7 korda Üleriiklikus Asumite Nimestikus); Kellkullen, Kellikuli, Kellekolle, vrd. e. Kelleste, Kõllest, oletatav * Kelleküla, nagu Läti Hendrikul Wendeculla, Memeculla, Ymecule, praegune Mõisaküla jne. Neid nimesid pole Gerullis omas teoses vanapreisi kohanimede kohta (Die ostpreussischen Ortsnamen) seletanud ei balti, ei slaavi ega germaani keeltest, nii et nähtavasti jäävad ainsaks seletusvõimaluseks läänemeresoome keeled. Sarnaseidki nimesid esineb rohkemal arvul — siin on esitatud ainult näited.

On isegi katsutud leida soome mõjusid germaani keeltes, muuseas rõhu nihkumises esimesele silbile, nagu eesti ja liivi keele mõjul läti keeleski, samuti mõnes põhja-leedu murdes, osaliselt ka suurvene keele Pihkva murdes. Ka on katsutud seletada germaani keelte sulghäälivate muutumist (algindo-euroopa b, d, g asemel p, t, k jne.) mingi alggermaanlastega kokkusulanud (lääne) uurali rahva, võib-olla algläänemeresoomlaste eelrahva või isegi nende sugulaste keele mõjuga. On nimelt tihti märgatud, et kui rahvas omandab võõra keele, siis hääldab ta seda sageli teisiti, kui see rahvas, kellelt keel omandati. Pealegi arvatakse germaani keelte sõnavarast tervelt kolmandik olevat mitteindo-euroopaline, ja vene soome-ugri keeleteadlane Bubrich Leningradist on katsunud hulga germaani sõnu seletada läänemeresoome keelte abil. Seda katset on mitmel puhul arvustatud (seda tegi kongressil üldsõnaliselt ka Vasmer) — on katsutud neid sõnu teisiti seletada, muuseas uurali (soome-ugri-samojeedi ja indo-euroopa oletatava algsuguluse kaudu (Mladenov), kuid siiski jääb vähemalt mõni sõna, mida on kõige parem seletada läänemeresoome keelte abil,

näit. algermaani kabisjõ „naine“, praegune saksa kebs (weib) „sohinaine“, mida võib võrrelda lõuna-eesi kabe, setu kabõhõne, soome kave, omastav kapeen, endisest kapehen < *kapezen — sõnaga, milline leidub ka teistes soome-ugri keeltes (ungari kofa „vananaine“). Läänemeresoome keelist on sõna nähtavasti laenatud ka valgevene ja poola keelde, viimasest ka ukraina, slovaki ja tšehhi murdeisse (kobeta, kobieta, kobita, kubita, jne. „naine“).

Ka etnograafia näitab viitavat läänesoomlaste esialgsele rohkem lõuna pool asumisele. Endine Vilno, praegune Varssavi ülikooli etnograafia prof. Cezarja Baudouin de Courtenay — Jędrzejewiczowa (omaaegse Tartu, pärastise Kaasani, Peterburi ja Varssavi professori, suure Eesti sõbra Jan Baudouin de Courtenay tütar) on nimelt leidnud Vilnomaalt hulga läänesoomepäraseid etnograafilisi iseärasusi, millede piir on lõuna pool Vilnot, umbes Viešwiezi kohal Nowogródeki juures, põhja pool Bjalystokki; seda piiri peab ta võimalikuks ürgseks läänesoomlaste lõunapiiriks. Ka poola etnograaf prof. A. Fiszer leiab, et Põhja-Poola, eriti Masoovia, avaldab palju soomepäraseid etnograafilisi tunnuseid.

Samuti ollakse arheoloogide keskel arvamisel, nagu juba eel-pool tähendatud, et n.n. kammkeraamika on omane just eriti soome-ugri rahvastele, ja kuna kammkeraamika jäljed ulatuvad nooremal kiviajal Ida-Preisini ja Kesk-Poolani, siis arvavad poola arheoloogid Antoniewicz (Archeologja Polski 44) ja Jęzdźewski (praegu käsilolevas kammkeraamikat käsitlevas doktoritöös), et niikaugele on kord ka mingisugune uurali või soome-ugri rahvas ulatunud. Hausmanni, Tallgreni ja Moora arvates asunud soome-ugrilasi (või uurallasi) Eestis juba enne Kristust, Kristuse sünni aegu tulnud teine laine soome-ugrilasi Venest, ja mõlemate kokkusulamisest tekkinud praegune eesti rahvas. Riia prof. Schmidt (Latvieši I, lk. 73, saksa keeles „Die Letten“) oletab mingisuguse mitte-indo-euroopalise ja mitte-soomeugrilise esibalti rahva olemasolu Balti mail mõningate ainult Baltimere ümbruses esinevate sõnade alusel, kuid nende ridade kirjutaja arvates võiks seda oletatavat rahvast pidada soome-ugrilastele sugulaseks lääne-uurali rahvaks, kellega hiljemini ühinesid kagu poolt tulnud soome-ugrilised algsoomlased; nende mõlemate kokkusulamisest tekkis nähtavasti eesti rahvas. See lääne-uurallaste hüpotees püüab lepitada soome-ugri keeleteadust ja muinasteadust: soome-ugrilaste algkodu võib jääda kagusse, kuid lääne pool, praeguses Eestis, ja lõuna poole kuni Ida-Preisini ja Kesk-Poolani võisid asuda soome-ugrilaste lähimad sugulased — lääne-uurallased, kes olid soome-ugripärase kammkeraamilise kultuuri kandjad. Umbes seda tõendab ka antropoloogia. Poola antropoloogid Talko-Hryniewicz ja Krzywicki, ka Czekanowski on nimelt kindlaks teinud soomepärase inim-

tüübi esinemise Põhja-Poolas, ja üks läänesoomlaste põhitüüpideist, juba eelpool nimetatud idabalti tüüp on ühtlasi venelaste ja poolakate, samuti ka lätlaste ja leedulaste peatüübiks ja esineb ka Ida-Preis, vähemal määral kõigi slaavlaste, koguni ungarlaste juures ja isegi Ida-Saksamaal.

Mitmed keeleteadlased on leidnud niisuguste vanade kokkupuudete jälgi peale eelpool mainitud keeleteadlaste nähtuste veel š muutumises s-iks ja tš muutumises ts-ks paljudes Baltimere ümbruse keelte (vene, läti, poola) murretes, mille põhjustajaks peetakse läänemeresoome keelte mõju, kus š ja tš häälik üldiselt võttes puuduvad.

Omas vastuses tähendas Vasmer, ta ei tahtvat vanimatesse aegadesse tagasi minna ega saavat muinasteadlaste arvamistega ka kuigi palju arvestada, sest nad muutvat neid nagu ihupesul Kindlasti oli see etteheide ülekohtune, sest muinasteaduses on praegu hulk seisukohti mitte vähem kindlad, kui keeleteaduses.

Eesti kultuuri elemente põhja-kašuubide juures? Nagu vastuseks Vasmeri kahtlustele läänesoomlaste esiajaloolise esinemise kohta Ida-Preis esitas proua Stelmachowska (muuseumihoidja Poznanis) omas referaadis põhja-kašuubide kultuuri üle selles leiduvaid jooni, mida ta otse eestilisteks nimetas. Ka poola ajalehed refereerisid ta ettekannet umbes järgmiste lausetega: eesti kultuuri mõju põhja-kašuubide juures jne. Kuna see küsimus huvitas eriti nende ridade kirjutajat, siis tutvus ta isiklikult kõnelejaga ja kuulis, et tõepoolest leiduvat palju sarnaseid jooni põhja-kašuubide ja eestlaste juures rahvapärases kultuuris, nimelt kalapüügis, ehitustes, naiste rõivastuses jne. Neid jooni olevat märgata ka Lätis ja Leedus, kuid nõrgemal kujul kui Eestis, mistõttu kõneleja arvas võivat neid nimetada eesti mõjudeks. Kuidas ja kunas need mõjud sinna ulatusid, seda ei suutnud kõneleja otsekohe seletada, vaid tähendas, et ta tahab neid küsimusi valgustada edaspidi ilmuvas eriuurimuses. Nii jääb esialgu lahtiseks, kas on meil siin tegemist hilisemate rändmõjudega Läti ja Leedu, võib-olla isegi mere kaudu, või on ehk siin siiski osaliselt tegemist põliste vanade mälestistega tollest ajast, kui iidset uurali rahvaste hulka kuuluvad aistid, eestlaste nimeisad, umbes 2000 aastat tagasi kuni Ida-Preisini asusid, nagu mõned juba eelpoolmainitud teadusmehed oletavad.

Euraaslusliikumisest (vene turanismist) kõneles kongressil Praha ülikooli prof., venelane emigrant Savitski. Tema vaate järele jagunevad slaavlasteks kaheks osaks: läänepoolseteks euroopaslaavlasteks ja idapoolseteks euraasia-slaavlasteks, kes asuvad Euroopat ja Aasiat ühendaval määratunud Vene-Siberi lagendikul, mida kõneleja ühes teistega nimetab Euraasiaks, tahtes selle nimega näidata, et sel maa-alal on ühiseid jooni nii Euroopa kui

Aasiaga. Sel maa-alal on venelased kokku puutunud väga paljude n. n. turaani rahvastega: soome-ugrilastega, türgi-tatarlastega, mongolitega ja teistega. Need rahvad on vastastikku üksteisele mõju avaldanud, ja seetõttu on vene rahvaski omandanud hulga nii õelda turaanilisi jooni. Eriti sügavat mõju avaldas tatarlaste ja mongolite valitsus Venemaal, kellede riikliku võimu jätkajaks sai hiljemini Moskva tsaaririik. Kõneleja tähendab, et kõik Euraasia rahvad on teineteisele lähidased juba veregi poolst, kuna neil kõigil esineb võrdlemisi lähistes protsentarvudes n. n. 2. ja 3. vererühm. Ka leiab kõneleja ühes vene keeleteadlaste Trubetskoï ja R. Jakobsoniga, et olevat olemas isegi euraasiline keelte liitkond, samuti euraasiline etnograafiline liitkond, mille kohta kõneleja toob hulga näiteid. Nii olevat Kaasani ümbruse tatarlaste ja venelaste väline elu väga teineteisele sarnane, mida kõneleja seletab ühtlase arenemisega ühisel asukohal.

Selle kõne puhul võttis nende ridade kirjutaja sõna, avaldades kõigepealt headmeelt sel puhul, et vene teadus on juba ise jõudnud n. n. turaani rahvaste mõju tähtsuse hindamisele vene kultuuri enese seisukohalt. Varemini ju vaadati Venes kõigile mittevenelastele põlgavalt, ja mõnikümmend aastat tagasi arvas vene ajaloolane Polevoi, soome-ugri rahvad olevat ainult metsik umbrohi venelaste iluaias. Ka hiljemini on avaldatud mõtteid, et soome-ugrilaste mõju venelastele on olnud äärmiselt väike. Nii arvas muuseas Sobolevski ja kõige uuemal ajal Zelenin. Euraasialased on siin pöörde toonud, samuti nagu mitmed Nõukogude Liidu teadusmehedki (Markelov, Tolstov j. t.), ja seda pööret peab tervitama objektiivse teadusliku tõe võidu nimel. Edasi tähendas nende ridade kirjutaja, et euraasilisi jooni võib vähemal määral märgata ka Ida-Soomes, Balti riikides, eriti nende idapoolsetes osades ja Ida-Poolas. Nii õelda euraasilised vererühmad ja euraasiline idabalti inimtüüp esinevad kõigis neis riikides. Euraasilise keeleliitkonna suhtes tuleb aga olla juba kahtlevamal seisukohal ja ühineda poola keeleteadlase Lehr-Splawinski seisukohaga, kes näeb siin õieti suurvene keele mõju kõigile neile keeltele, kellega ta on ääretumal Vene-Siberi lagendikul kokku puutunud. Kõrvalmärkena olgu tähendatud, et R. Jakobson leiab isegi kagu-eesti keeles euraasilisi jooni, nimelt sagedase häälikute pehmenemise, palatalisatsiooni, milline näiteks puudub soome keeles. Siin on aga kindlasti tegemist vene keele palatiseeriva mõjuga. Etnograafilise üksikasjana võiks nimetada hobuse etterakendamist looga abil, mis on puht-idaeuroopaline joon ega esine Lääne-Euroopas. Soomes tuntakse hobuse looka ainult idas, Eestis, Lätis ja Leedus pea üldiselt, Poolas jällegi ainult idas, kusjuures Poolas praegu rihmadega hobuse rakendamine tõrjub looka ida poole, nagu nende ridade kirjutaja on ise seda Poolas liikudes tähele pannud. Lõppeks arvas

nende ridade kirjutaja, et ühise asukohaga ei saa kõiki sarnasusi ära seletada, vaid tuleb kindlasti oletada vastastikuseid mõjustusi n. n. tüpoloogiliste sarnasuste juures, kuna üldsarnasused võivad loomulikult oleneda ühise looduse ja ümbruse mõjudest. Kõneleja oli oma vastuses sellega päri, kuid arvas, et paljudki tüpoloogilisteks peetavad sarnasused polevatki tõelikult seda, vaid kuuluvat üldsarnasuste hulka, millised arenevad paralleelselt ja iseseisvalt, ilma vastastikuste mõjustusteta, ehk väheste mõjustuste kaastegevusel.

Slaavlased ja hunnid. Juba ammu on arvatud, et kuulsa hunnide kuninga Attila sõjavägedes leidis slaavlasigi. Mõned vene teadusmehed, näiteks Ilovaiski, on tahtnud hunne koguni täielikult slaavlasteks tembeldada ja sel kombel kogu hunnide au ja kuulsuse viimastele omandada. Loomulikult tõrjuti see teooria tagasi kaineimate vene teadlaste poolt, kuid siiski näib nii palju kindel olevat, et hunnide hulgas leidus ometi slaavlasti, millest tunnistab muuseas hunnide joogi nimetus medos — vene mõjod-sõna algslaaviline, samuti hunnide toidu nimetuse strava kuju. Kongressil esineski tšehhi muinasteadlane Neustupny ettekandega uuemate kalmeleidude üle hunnide endistest peatuspaikadest, Stražes, Piešťany lähedal Slovakkias, millistes leidub ka slaavlastele omaseid muinasleide. Sellest järeldeb Neustupny, et juba IV—V sajandi paiku p. Kr. võis slaavlasti leiduda üle Karpaatide Slovakkias.

Muinasungarlased petšeneegide kaaslastena. Kes omal ajal koolis Vene ajalugu õppis, see mäletab, et umbes 1000 aastat tagasi ähvardas venelasi lõuna poolt vägev petšeneegide rahvas, mingisugune türgi rahvaste suguharu. Enne petšeneege asusid Lõuna-Venemaal muinasungarlased, kes liikusid edasi praegusse Ungarisse ida poolt tulevate petšeneegide eest. Prof. Kucharski Lwowist oli lähemalt uurinud endise petšeneegide riigi mälestisi ja oli kindlaks teinud, et mitte kõik muinasungarlased ei läinud petšeneegide eest ära, vaid osa neist jäi petšeneegide liitlasteks, kimbutades ühiselt põhja pool asuvaid venelasi ja poolakaid, kes ühiste vaenlaste tõttu omavahelise liidu löid.

Panmongolism, tulevased hunnid ja sküüdid. Sellele nii väga turanistlikule teemale kõneles Itaalia prof. Ettore Lo Gatto, võrreldes vene filosoofi-luuletaja V. Solovjevi luuletist „Panmongolism“ (1894), V. Brjusovi luuletist „Grjaduštsije gunnõ“ (1905) ja A. Bloki luuletist „Skifõ“ (1918). Solovjev kartis tõelist mongoli, õigemini hiina hädaohtu, Brjusov võrdles 1905. aasta revolutsiooni hunnidega ja Blok enamlasti sküütidega. Kõigil neil on teatud hirm hävitajate eest, kuid nad kõik leiavad, et endine kõdunev kultuur väärib õieti hävitamist ja et kardetavail hävitajail on siiski teatavaid positiivseid väärtusi, värskust ja jõuküllust.

Pea kõigi kongressil käsitletud küsimuste kohta on ilmunud enam-vähem täielikud sisukokkuvõtted kolmes köites; täiendavad

andmed ühes laiema bibliograafiaga ja seni ilmumata ettekannete sisuga ilmuvad pärastpoole kongressi protokollis.

Järgmine kongress peetakse 5 aasta pärast Jugoslaavias, Belgias. Arvatavasti tulevad sel korral ungari-slaavi suhted eriliselt elavale käsitlemisele.

Villem Ernits.

Akadeemiline Ajaloo-Selts 1934./35. tegevusaastal.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevuses jätkus 1934./35. aastal peamiselt juba varemini alatud ettevõtete ja tööde edasiarendamine ning teostamine. Seltsi väljaannetest ilmus „Ajaloolist Ajakirja“ 3 numbrit 1934. a. aastakäigust. Ajakirja toimetusse kuulus peatoimetajana H. Kruus, liikmeina üldajaloo alal P. Treiberg, Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal H. Sepp, arhiivinduse alal O. Liiv ja arheoloogia alal M. Schmiedehelm.

Jätkati tööd seltsi väljaandel ilmuvate suuremate teoste, nimelt „Eesti Biograafilise Leksikoni“ täiendusvihi, Eesti ajaloo bibliograafia järgnevate vihkude ja ajaloo oskussõnastiku koostamisel.

„Eesti Biograafilise Leksikoni“ täiendusvihi toimetuse kaalus täiendavalt väljastpoolt esitatud ettepanekute ja toimetuses päevakorrale kerkinud mõnede uute isikute biograafiate võtmist täiendusvihku kui ka üksikute biograafiate väljajätmist. Tehtud otsuste järgi seni täiendusvihku võetud biograafiate arv (umb. 570) jäi enam-vähem endiseks. Mitme viimase ajani kaastööd lubanud autori artiklite kirjutamisest loobumise tagajärjel on toimetusel tulnud korduvalt artikleid jagada uutele autoritele. Praegu on mõned mitmesugustel põhjustel hilistunud artiklid veel saabumisel. Jätkati artiklite masinal ümberkirjutamist, artiklite sisulist kontrollimist ja neile täiendavate andmete kogumist. Pärast üksikasjalikumate juhtnõrde väljatöötamist artiklite kujustamiseks vaatas toimetuse esialgselt redigeeritud artiklid läbi, redigeeris nad lõplikult ning viimistles ja seadis trükkivalmis umb. 450 artiklit. Ülejäänud osa artiklite ja artiklite täienduste ning jätkude trükkivalmistamisega loodab toimetuse jõuda lõpule selle aasta esipoolel, nii et teos võib järgneva semestri jooksul trükki minna. Toimetuse koosseis on endine: peatoimetaja P. Treiberg, toimetusliige H. Kruus, sekretär J. Olvet (Jensen).

Eesti ajaloo bibliograafia koostamistööd 1934./35. tegevusaasta kestel jätkusid E. Blumfeldti ja N. Loone toimetusel. Eelmisel tegevusaastal ilmus trükis selle teose I vihk. Käesoleva

tegevusaasta lõpul valmis teose II vihk (lk. 145—288). Ühtlasi jätkati käsikirja redigeerimist. Valmis Rootsi, Poola, Taani ja Vene (okupatsiooni) aja olusuhete ajaloo osa (õigusajalugu, kaubandusajalugu, agraarajalugu ja kirikuajalugu), samuti käsikiri Eesti ajaloo kohta Vene valitsuse ajal (üldteosed; allikad ja käsitlused sündmuste ajalises järjestuses — XVIII—XX sajand; olusuhete ajalugu: õigusajalugu — üldteosed, avalik õigus, eraõigus, kriminaal- ja protsessiõigus —, agraarajalugu, kirikuajalugu ja kirikuõigus). Valminud käsikiri kirjutati masinal ümber. Trükitud osa kohta jätkati registri koostamist. Tegevusaasta lõpul asuti teose III vihu käsikirja redigeerimisele kultuuriloo ja kooliajaloo bibliograafia sedelite osas.

Ühtlasi jätkati kaastööd Õpetatud Eesti Seltsi Eesti Ajaloo ja Filoloogia Aastaraamatute ajaloo osa koostamisel. Trükiis valmis 1930. a. Eesti ajaloo bibliograafia (kokku 8 trükipoognat), koostamisel on 1924.—1925. ja 1931. a. bibliograafia käsikiri.

Samuti jätkati kaastööd Ajaloo teaduste Rahvusvahelise Bibliograafia Aastaraamatule. Eestipoolne kaastöö ilmus tegevusaastal 1930. ja 1932. a. aastakäigus, trükiis oli 1933. a. aastakäik ja teoksil 1934. a. kirjanduse bibliografeerimine.

Ajaloo oskussõnastiku komisjon töötas edasi uute oskussõnade loomisel. 1934./35. tegevusaastal on ajaloo oskussõnastiku komisjoni istungeid peetud 80. Komisjoni töödest võtsid osa H. Sepp, J. V. Veski, E. Tender ja komisjoni sekretärina L. Vilmre. Tegevusaasta kestel loodi ca 1800 uut oskussõna, neist relvastuse alal ca 800 sõna, diplomaatika alal 200, sfragistika alal 150, paleograafia alal 200, arhiivinduse alal 50 ja juriidilisi oskussõnu ca 400. Tegevusaasta lõpuks oli valminud ca 13.000 oskussõna. Ühtlasi on koostatud kahekordne kartoteek (süsteemaatiline ja alfabeediline). Peale eelmainitud tööde on täiendavalt võetud läbi majandusajalugu ning teiskordselt redigeeritud varem ilmail aastail loodud juriidilisi oskussõnu. Teos valmib järgneval tegevusaastal.

Selts võttis osa ajalooliste teaduste rahvusvahelise komitee Eesti osakonna, Ida-Euroopa ajaloo-seltside föderatsiooni, „Eesti Ajaloo Kapitali“ komitee, asutis „Fenno-Ugria“ jt. ettevõtete tööst. Käesoleval aastal moodustatud Rahvakultuuri ja Rahvahariduse Nõukogu tööst võtab ka selts oma esindaja kaudu osa.

Lisaks endistele astus selts välja annete vahetusse Varsavi Sõjaajaloolise Büroo poolt väljaantava sõjateadusliku ajakirja „Przegląd Historyczny'ga“ ja Prahast Slovansky Ústav'i poolt väljaantava ajakirja „Byzantinoslavica'ga“, saates vastu „Ajaloolist Ajakirja“. Peale selle saadab selts Greifswaldi ülikooli Soome Instituudi (Institut für Finnlandkunde der Universität Greifswald)

vastaval ettepanekul instituudi juures asutatud Eesti osakonna raamatukogu täiendamiseks oma väljaannet „Ajaloolist Ajakirja“.

Uusi liikmeid tuli tegevusaasta kestel juurde 11. Tegevusaasta lõpul kustutati liikmete nimestikust liikmemaksu tasumata jätmise pärast 19 liiget, 2 liiget on lahkunud omal soovil. Tegevusaasta lõpul oli seltsil 93 liiget. Seltsi auliikmeks valiti möödunud tegevusaastal seltsi liige prof. rektor J. Kõpp.

Seltsi juhatusse kuulusid: P. Treiberg (esimees), H. Kruus (abiesimees), M. Sorgsep (kirjatoimetaja), R. Kleis (laekur), H. Sepp ja E. Tender (ametifa juhatuse liikmed).

Revisjonikomisjoni kuulusid: O. Liiv, J. Vasar, V. Juhanson, asemikkudena N. Tudeberg ja E. Suurväli.

Tegevusaasta jooksul peeti 7 referaat-koosolekut, neist 1 (7. okt. 1934) koos Akadeemilise Filosoofia Seltsiga, 1 üld- ja 1 aastakoosolek. Koosolekuist osavõtjate keskmine arv oli 31. Koos Eesti Kirjanduse Seltsi Ajalootoimkonnaga korraldas selts 25. nov. 1934. a. mälestusaktuse 70 aasta möödumise puhul eesti talupoegade palvekirjade liikumisest 1864. a.; aktusel esines vastava kõnega prof. H. Kruus. — Seltsi koosolekuil esitati järgmised referaadid:

7. oktoobril 1934 — K. Ramul: „Psühholoogia ja ajalugu“ (ilmus „Ajaloolises Ajakirjas“ 1935, nr. 1).

21. oktoobril 1934 — P. Treiberg: „Thomas Müntzer aatlejana ja võitlejana“ (ilmus „Ajaloolises Ajakirjas“ 1934, nr. 3 ja 4).

11. novembril 1934 — R. Kenkmaa: „Küsimusi Eesti linnade ajaloost keskajal“.

Praeguse Eesti 18 linnanimelisest asulast on 8 sellistena pärit keskajast ja ka veel ülejäänud linnadest võime 7-le leida keskaegsed eelkäijad. Tähtsaimaks eelduseks linnade tekkimisel keskajal tunnistatakse uurijate poolt üksmeelselt kaubanduse, eriti kaugkaubanduse hoogsat tõusu. Kaubanduse ja kaupmeeskonna domineeriv tähtsus peegeldub selgesti ka Eesti keskaegsete suuremate linnade sisekorras ja võimuvahekordades üksikute kihtide vahel. Kuid Eesti keskaegne linnandus ei ole siiski mitte ainult võõraste vallutajate poolt Lääne-Euroopast imporditud ühiskondlik kujund, vaid selle juurde ulatuvad õige kaugele esiajaloolisse aega. Juba muistisel eestlaste iseseisvuse ajal oli meil linnade tekkimiseks tähtsamaid eeldusi: 1) geopoliitiliselt soodus asend, 2) rohkearvuliste sadamapaikade ja kauplemiskohtade olemasolu, eriti Põhja-Eesti rannikul, 3) arvukad muinaslinnad, mis tagasid vajalikku julgeolekut, 4) riiklik-ühiskondlik kord, mis hoolimata oma algelisusest oskas tarvilisel määral hinnata kaubanduse tähtsust. — Linnade asutamise aja määramisel püütakse harilikult silmas pidada kolme peamomenti: 1) kindlustatud koha — linnuse tekkimist, 2) kaupmeeste ja käsitöölise asula tekkimist eelmise varju ja 3) erilise linna-

õiguse andmist sellele asulale ja omavalitsusliku korra maksmapanekut rae näol. Nende kolme momendi vahel on ajalooliselt harilikult suur vahe, ja et 2. moment toimub tavaliselt pikkamööda ja allikatesse vähe järgi jätkuvalt, on sageli võimatu seda tähistada mingi kindla aastaarvuga. Vastavast uurimisest nähtub, et kõik keskaegsed Eesti „pärislinnad“ on tekkinud XIII s., enamasti teisel poolel ja lõpul. Tallinna all- ehk pärislinna tekkimist on dr. Johansenil õnnestunud õige tõenäoselt siduda 1230. aastaga. Esimeste linnaõiguste saamise kohta Tallinnas puuduvad aga kindlamad andmed. Elanikkude arv kõigis keskaegseis, samuti ka Eesti linnades oli äärmiselt väike. Eesti linnade elanikkonna rahvuslik koosseis on viimasel ajal tulemas ümberhindamisele, sest on põhjust eestlaste arvu kui ka osatähtsust suuremaks pidada, kui seda seni on tehtud.

3. veebruaril 1935 — J. Vasar: „Teoorjuseaegne kriis vaadelduna ühe Lõuna-Eesti mõisa talurahvastiku sotsiaalse koostise arengu taustal“.

Referent esitab arvulisi andmeid Pajusi mõisa (Põltsamaa klk.) talurahvastiku sotsiaalse koostise kujunemise kohta 1795., 1811., 1816., 1834. ja 1850. a. revisjonide järgi. Pajusi mõisa kohta selgub neist andmetest, et mitmed selleaegsed agrariseadused võrreldes teiste teguritega ainult väga pealiskaudselt puudutasid talurahva olukorra kergenemist niisugustes olulistest punktides, nagu talude koormiste tõus, talude ühe perekonna käest teise kätte minek, talude mõisastamine jne. Väga olulise tegurina maal end vähe tunda andvate talurahvaseaduste kõrval esineb aga rahva järsk juurdekasv teoorjuse ajal (umb. 30%), mis ei ole Pajusi mõisa kohta lokaalne nähe, vaid esineb üle maa. Pajusi mõisas ja nähtavasti ka tervel maal see rahvastiku juurdekasv põhjustas sotsiaalse ümberkihistuse, mis õige teravalt ilmnis 1845. a. paiku, siis kui uus rohkearvulisem põlv juba peale oli kasvanud. Analüüsides Pajusi mõisa talurahvastiku üksikute kihtide vahesid ja nende tegevust, esitab referent tema poolt nii hästi selle asjaolu põhjal kui ka üldistel kaaluflustel tehtud ümberhinnangu teoorjuse-aja kohta, mis üksikasjalikumalt ilmub „Eesti Rahva Ajaloos“.

17. veebruaril 1935 — Ed. Laaman: „Eesti iseseisvuse sünniajaloo probleemistikust“.

Suurem töö meie vabadussõja ajaloo uurimise alal on seni tehtud kaitseministeeriumis, peamiselt materjale kogudes vabadussõja kohta. Materjalide läbitöötamisel on esinenud mitmeid raskusi, nii psühholoogilisi kui ka puhttehnilisi, millest tingitud ka vabadussõja ajaloo ilmumise viibimine. Referent on püüdnud uurida eriti Eesti iseseisvumise välispoliitilist külge, millel suur tähtsus ka tegeliku, praktilise poliitika seisukohalt, sest vabadussõjaaegsed välispoliitilised konstellatsioonid võivad ka tulevikus korduda. Takistu-

sena sellel uurimistööl esineb peamiselt materjalide vähesus, sest mitmed diplomaatilised arhiivid on suletud, ja teiseks meie oma diplomaatilise arhiivi puudulikkus: oli ju meie riiklik valitsusaparaat, ka välisesindus, vabadussõja ajal alles organiseerimisel.

Suures läbilõikes kujutab meie vabadussõja ajalugu kaht probleemi: 1) Vene riigi laostumist ja 2) Eesti iseseisvumist. Esimese probleemi juures tuleks Venemaad vaadelda selle kolmes elemendis: 1) valitsus, 2) seltskond ja 3) rahvas. Nende kolme elemendi kokkukuuluvus oli õige väike, sõda lõdvendas seda veelgi ja lükkas need elemendid üksteise vastu. Selle kokkupõrke tulemusena järgneski veebruarirevolutsioon, mis omakord andis tõuke meie iseseisvumiseks. Mõtte Eesti iseseisvaks kuulutamisest tekib aga alles võrdlemisi hilja, õieti olude surve. Esialgu nõuti ainult Eesti autonoomiat Vene föderatsioonis. Alles enamline riigipööre, mis kaotab Vene kesk võimu, tõstab realselt üles küsimuse: kus peab siis asuma see suveräänne võim, kes kindlustab Eesti vabaduse? Järgneb maa-päeva akt 15. nov. 1918, mis määras ära rahva suvereniteedi, kuid veel mitte lahkumise Vene riigist, millega ühtlusetunne oli veel liig tugev. Lõplik tõuge iseseisvaks kuulutamisel järgneb jälle väljastpoolt, sõjalise surve, saksa vägede sissemarssimise mõjul. Nii saab Eesti juriidiliselt iseseisvaks, millele järgneb alles tegeliku iseseisvuse kättevõitmine.

Mis puutub Nõukogude Vene suhtumisse meie iseseisvusele, siis oli see Venele tol ajal puht olupoliitiline küsimus. Lääne-Euroopa, eriti Inglismaa poliitilist huvi Balti riikide vastu on seni mitmeti liialdatult suurendatud. Inglise poliitikale oli ka vabadussõja ajal omane selle iseloomustav joon: otsustada viimasel silmapilgul, nii nagu olud parajasti nõudsid. Üldiselt oldi meie vastu siiski sõbralik.

10. märtsil 1935 — L. Mark: „Saksa poliitika Bosnia küsimuses 1908./1909. a.“ (ilmus „Ajaloolises Ajakirjas“ 1935, nr. 1 ja 2).

7. aprillil 1935 — A. Traksmaa: „Sõjaline murrang vabadussõjas 1919. a. algul“.

Vabadussõja algul elas Eesti üle raske moraalse kriisi aja, kus rahva usk oma jõusse ja oma paremasse tulevikku oli lõonud kõikumama. Kriisi peamiseks põhjuseks olid äärmiselt segased sisepoliitilised olud ja raske välispoliitiline olukord, ühenduses Nõukogude Vene kallaletungi võimalustega Eestile. Meie riiklik kord oli alles ülesehitamisel, riigivõimul puudus veel kindel seljatugi, Ajutise Valitsuse võim maal oli veel nõrk. Kõige tugevama moraalse surutisena esines aga sõjaohutidast, sest ei loodetud jõuda edukalt vastu hakata „Suurele Venemaale“, kelle sõjalist jõudu tol ajal üldiselt liialdati teadmatusest. Paremini kui rahva laiemad ringkonnad tundsid üldist olukorda meie poliitikamehed ja vanemad kaitsevägejuhid. Oma tulevikulootused ehitasid nad sellele, et meil korda läheb

end enne organiseerida, kui halvasti juhitud ja sõjast tüdinud vas-tane meid suudab vallutada. Aja võitmiseks tuli meil aga taganeda tervel rindel, sest olime ettevalmistamata nii majanduslikult kui sõja-liselt. Sõjalist murrangut loetakse meil harilikult 6.—7. jaan., mil läksime üle vastupealetungile. Tegelikult see murrang algas juba tunduvalt varemini. Rindel oli kriitiline seisund saavutanud oma haripunkti Viru rindel Rakvere vallutamise (15. XII 1918) ja Lõuna-Eestis Tartu langemisega (21. XII 1918). Kaotanud nõrgema osa oma koosseisudest taandumisel, säilitasid meie väeosad lõpuks kindlad mehed, kes olid valmis kõigeiks. Juhid ja sõdurid olid õppi-nud üksteist tundma ja loonud tiheda kontakti ka rahvaga. Taan-dudes formeerusid tegelikult meie esimesed rügemendid. Ka vas-tast õpiti tundma alles taandumisel ja nähti ära, et ta nii kardetav ei olegi. Alles taganemisel jõudsid rindele ka esimesed suurtükid, ratsaväeosad ja suuremal arvul jalaväge. Kõik see põhjustas asjaolu, et järgnevad lahingud rindel Kadrina, Simuna ja Põltsamaa üldjoonel detsembri teisel poolel kujunesid juba visaks vastupanuks vastasele. Pööre paremusele, sõjaline murrang rindel sai siit oma alguse. Tagalas sundis kriitiline olukord rindel riiklikku võimu tarvitu-sele võtma energilisi abinõusid kindla korra maksmapanemiseks maal. Tähtsaimaks sammuks sel alal oli ülemjuhatus-instituudi loomine. Välisabi õigeaegne kohalejõudmine kergendas tunduvalt meie jõupingutusi vabadussõja võitmiseks.

5. mail 1935 — O. Liiv: „Rahvas ja kirik Rootsi aja lõpul“.

XVII sajandil olid Eestis kõigi rahvakihtide eluviisid veel võrd-lemisi toored. Kõik need pahed, mis esinesid talurahva hulgas, keda peeti seetõttu harimatuks ja barbaarseks, olid samuti omased ka maa ülimuslikele kihtidele, sageli aga veel palju suuremal määral. Seda võivad illustreerida lõpmatud näited säilinud selleaegseist kohtu-arhiividest. Nii ei võinud talurahvas saada kõlblat eeskuju ei aad-likelt ega ka teistelt rahvakihtidelt, välja arvatud osalt vaimulikud. Kuid suureneva kirjaoskuse mõju Rootsi aja lõpupoolel hakkas aval-duma tolleaegse rahvastiku elus küllaltki tähelepanuväärival kujul. Lugemisoskus oli Eestis XVII s. lõpul juba võrdlemisi suur ja eesti-keelsed trükiteosed leidsid rahva hulgas õige laialdase vastuvõtu. Kuigi olemasolev kirjandus oli vaimulik, ei andnud ta mõjustusi ainult vaimulikul alal. Rahva juurdlev vaim, saades vaimutoitu ees-kätt usulise ja kõlbla elu süvendamiseks, rakendas omandatud tead-musi ka teiste elunähefe vaatlemiseks ja hindamiseks.

Kirjaoskuse kasv hakkab pikkamööda rahva seas seesmise kasv-atuse kõrval mõju avaldama ka välisele kultuursusele. Sajandi lõpupoolel näib tõusvat rahvas tahe korraldada oma suhteid kiri-kuga; samuti on märgatav hool talupoegkonnas kirikute ehitamisel või parandamisel paremini oma osa kohustustest täita. Tolleaegses

kirikuelus esines küll veel õige palju korratusi, leidus küllaltki kirikuõpetajaid, kes nii oma oskusest kui ka eluviisidelt ei olnud võimelised täitma omi kohustusi. Sel puhul esinesid talupojad mõnelgi korral kaebusega, soovides kõlbmata õpetaja tagandamist ja uut tublimat hingekarjast. Tuleb rõhutada, et XVII s. lõpul on valitsemas nii rahva kui kiriku enda poolt püüde paremini korraldada vastastikuseid suhteid. Kiriku parema juhtkonna eestvõtul püüti korraldada kiriku välist ja vaimset elu kohapeal kihelkondades, kusjuures toetust nii materiaalselt kui õiguslikult saadi õige olulisel määral riigilt. Käsikäes kirjaoskuse kasvuga, ühtlasi märgatava majandusliku tõusuga talupoegade hulgas muutub rahva suhe ka kiriku vastu mitte ainult väliselt, vaid ka vaimselt tõsisemaks. Kõige kujukamalt avaldub see koguduse suhtumises oma õpetajasse, kelles sooviti näha tõsist ja eeskujuandvat hingekarjast.

M. Sorgsep.

Varia.

Samuel E. Bring, Bibliografisk handbok till Sveriges historia; Stockholm 1934, 780 lk.

Käesolevaga tahaks juhtida tähelepanu ja tõsiselt soovitada kasutamiseks mainitud teost, mis moodustab „Sveriges historia till våra dagar“ 15. köite. Bring, Uppsala ülikooli raamatukoguhoidja, kes on avaldanud ka rea ajaloolisi kirjutisi, mis Eesti ajalugu Rootsi ajal puudutavad, on osutanud oma uue teose avaldamisega suure teene mitte ainult Rootsi, vaid ka teiste põhjamaade ajalooarhiividele. Kui üksikasjalikumalt saab andmeid (ent seda mitte viimaste aastate kohta) Skandinaavia rikkaliku ajalookirjanduse kohta Settervalli bibliograafiast, siis Bring juhatab kätte vähemalt kõige olulisema, tehes seda väga ülevaatlikul kujul. Loomulikult on eriti rootsi-, taani- ja norrakeelne vastav kirjandus loendatud väga täielikult, puudulikult on aga esitatud Soome ja Eesti (kõnelemata Lätist) kohta käiv kirjandus. Eesti ajaloolaste ja arhiivaride töödest on loendatud peamiselt võõrkeelne kirjandus. Märkimist ja loendamist on leidnud ka Riigi Keskarhiivi, Tallinna Linnaarhiivi, õpetatud Eesti Seltsi ja teiste Eesti teaduslike organisatsioonide tegevus ajaloolise kirjanduse avaldamisel.

O. L.

Gustav Adolf Lögdberg, De nordiska konungarna och tyska orden 1441—1457. Akademisk avhandling; Uppsala 1935, 326 lk.

Skandinaavia ajaloolasi on korduvalt huvitanud Põhja-Saksa ja Balti ajaloo küsimused ka väljaspool seda aega, mil Balti maad olid Rootsi valduses. Üheks selle huvi, samuti aga ka Saksa ja Liivimaa ordu ajaloolise osatähtsuse tunnistajaks on ülalmainitud teos, mis võtab lähema vaatluse alla Saksa ordu ja Skandinaavia riikide valitsejate poliitika viimase suhtes.

Kuigi selle aja arhiivivaines on leidnud rohket publitseerimist, on autor leidnud siiski veel huvitavat uut lisa Stokholmi, Kopenhaageni, Königsbergi, Danzigi ja Lüübeki riigiarhiividest ning Uppsala ülikooli raamatu-

kogust. Olulise mõju tolaeagse võimude vahekorra ja poliitiliste kavatsuste kohta käiv kirjandus Liivimaa suhtes on autoril kõik kasutatud, kusjuures talle on oluliseks abiks olnud ka dots. J. Vasara teos „Taani püüded Eestimaa taasvõimutamiseks 1412—1422“, Tartu 1930, mida autor on kasutanud saksakeelse referaadi kaudu.

Autor, kes metoodikindlalt ja materjalivalitsevalt on kirjutanud oma töö, puudutab juba sissejuhatavas peatükis rohkesti Liivimaad. Teises peatükis, valgustades Põhja riikide ja Saksa ordu suhet Novgorodiga, käsitleb ta üksikasjalikult ja uudselt Stokholmi läbirääkimisi 1446. a. Kristoferi, Novgorodi ja Liivimaa ordu vahel. Mõndagi uut asjaolu kui ka erinevaid vaateid esitab Lögberg peatükkides IV (kuningas Karli vahelesegamine ordu ja Saaremaa piiskopi vahelisse tülisse 1448—1449) ja VI (Karli ja Kristiani vaheastumine ordu ja piiskoppide vahelisse vaenutsemisse Liivimaal 1450—1453), millistele küsimustele need peatükid on täielikult pühendatud. Teistes peatükkides puudutab autor veel Karli diplomaatilist aktsiooni Liivimaal 1455, Karli pöördumist Tallinna poole, Kristiani ja Liivimaa ordu vahelist kokkulepet 1455, Liivimaa ordu katseid mõjustada Kristianit ja nende vahelise liidu kavatsusi, samuti sellekohaseid läbirääkimisi Stokholmis ja liidu sõlmimist a. 1457. Ühenduses sellega on käsitletud Preisi ja Poola tolaeagseid olukordi.

O. L.

Sam. Hedar, Enskilda arkiv under Karolinska enväldet. Studier i svensk arkivhistoria och räfstepolitik. Akademisk avhandling (Lundis); Stokholm 1935, 372 lk.

Stokholmi Kammerarhiivi esimene arhivaar Sam. Hedar on meile tuntud oma kirjutisega ja Eesti ala kohta käivate kaardimaterjalide loendiga (vt. tema „Landmäteristyrelsens arkiv. Svenska lantmäteriet 1628—1928“, II, Stokholm 1928). Hedari väitekiri ei jälgi mingit laiema ulatusega ajaloolist probleemi, kuid see jääb seda väärtuslikumaks käsiraamatuliseks juhiks igale arhiivimaterjalist huvitatud Põhjamaade, järelikult ka meie ajaloolasele ja kutselisele arhivaarile, peale selle veel hästi õnnestunud näiteks arhiiviajalooliste uurimuste vajalikkusest arhiivide korraldamisel ning ajaloouurimise abistamisel.

Autor kirjeldab terve rea nende sugukondade ja isikute eraarhiivide saatust ja koostuvustki, kes omal ajal teotsenud Eestigi alal. Mainigem siin ainult Jakob, Magnus Gabriel, Axel Julius De la Gardie'de, Horn'ide, Wrangell'ite, Tott'ide, Bielke'de, Lewenhaupt'ide, Siöblad'i, Peter Spieringki Silfvercrona ja paljude teiste sugukondade arhiive. Peale väga rohkete arhiivide Rootsis ja kirjanduse on Hedar hankinud andmeid ka De la Gardie selle arhiiviosa üle, mis asub Tartu Ülikooli raamatukogus. See teos aitab kahtlemata edaspidi kergendada ajaloolastel tööd Rootsi arhiivides.

O. L.

Henri Berr, En marge de l'histoire universelle; Pariis 1934, 304 lk.

Käesolevas teoses esitab ajakirja „Revue de synthèse“ toimetaja ja Pariisis teotseva uurimisasutise „Centre international de synthèse“ juhataja Henri Berr ühte kõitesse kogutult rea artikleid, mis on aja jooksul ilmunud tema poolt toimetatava sünteetilise maailmaajaloo „L'évolution de l'humanité“ esimese paarikümne köite sissejuhatustena. See monumentaalne sari on kavatsatud umbes 100 keskmise köite suurusena ja pidi ilmuma hakkama alates 1914. aastast; ent maailmasõja puhkemise tõttu ilmus 1. köide alles a. 1920 ja praegu on sarjast vast umbes kolmandik jõudnud luge-

jate kätte. Berr'i maailmaajalugu tahab olla rõhkem kui süstemaatiliselt järjestatud monograafiate kogu: ta on seadnud eesmärgiks valgustada inimkonna arenemiskäiku kui tervikut teatavate üldiste põhi-ideede seisukohalt, eriti silmas pidades isiku ja ühiskonna suhete iseloomu eri ajajärkudel. Teose toimetaja sissejuhatavate artiklite ülesandeks ongi rõhutada iga vastava kõite sisust saadavaid lisandeid üldise ajalookäigu sünteetilisele mõistmisele ja selgitada sel teel võimalikult igakülgset kogu ürituse iseloomu ning eesmärke.

Berr on teatavasti üldistava ajalooteadusliku suuna innukamaid eestvõitlejaid, kes nii oma ajakirjas kui ka mitmes eritöös (nagu „La synthèse en histoire“, 1911, „Histoire traditionnelle et synthèse historique“, 1921, jt.) on kestvalt selgitanud sünteesi tähtsust ja võimalusi ajaloolises uurimistöös. Tema arvates ei tohi piirduda vaid teatavate üksiknähtuste uurimisega, olgu need kuivõrra ulatuslikud tahes, vaid tuleb haarata ajaloolist minevikku kogu selle tervikluses juhuse, paratamatuse ja sotsiaalse loogika kategooriate seisukohalt. Ajalooteaduslik süntees peab lahti harutama „kautsaalsuse keerulise lõngakera“ (lk. 13) ja kõigis üksikasjus selgitama juhuslikkude, vajalikkude ja loogiliselt tarvilikkude elementide vaheldusrikast mängu. Seejuures peab Berr'i arvates kasustama psühholoogia ja eriti sotsioloogia saavutisi. Sotsioloogia ei langevat kokku ajaloolise sünteesiga, ent ta esitavat viimasele olulisi täiendavaid ja rikastavaid lisandeid. Sotsioloog isoleerib ühe teatava sotsiaalse elemendi, et seda kõigis üksikasjus uurida, kuna sünteesi looja kasustab sellise uurimise eri tulemusi kõigi ajaloo komponentide seondaval selgitamisel. Uskudes ühes E. Lavisse'iga, et üldine on kindlam kui individuaalne, tõrjub Berr ajaloo välja „anekdoodi“ ja „romaani“ ning püüab konkreetset tihedasti siduda abstraktsega, et haarata tervikuna inimkonna evolutsiooni. Tähtsamaks kui üksiknähtuste tundmist peab ta üldiste probleemide seadmist ajaloo käigu iseloomu ja peategurite suhtes ning nende probleemide jõukohast lahendamist vastavalt antud momendi teaduslikule tasemele.

Need põhivaated läbibstavad punase joonena käesolevasse kogusse koondatud artikleid, mis koostatud esiajalool, Oriendile ja Vanale Kreekale pühendatud erikõidete sissejuhatustena. Eriti suurt aktuaalset huvi pakuvad Berr'i arutlused rassi probleemi puhul. Ta väidab, et antropoloogilise kategooria osatähtsus ajaloo käigu jooksul üha väheneb. Rassid lagunevat ja segunevat, asendudes ajalooliste etniliste rühmadega, millest kujunevat rahvad ja rahvused: „füüsiline ühtsus, kui see kunagi on eksisteerinud, asendub pikapeale psüühilise ühtsusega“ (lk. 96). Huvitavad on ka Berr'i vaated sotsiaalse evolutsiooni faasidele isiksuse ja ühiskonna vahekorra seisukohalt. Ta eristab selles suhtes kolm üksteisele järgnenud faasi: esimesel aidanud spontaanselt kujunev isiksus ühiskonda luua ning arendada, teisel lämmatanud kivistunud ühiskonna vormid oma institutsioonilise survega individuaalse algatuse, kolmandal, alates Vanast Kreekast, muutunud ühiskond jälle elastilisemaks, võimaldades loovate individuaalsete jõudude vabamat avaldumist (lk. 109—117, 157 jm.).

P. T.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustiste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Seni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutisi avaldanud: prof. W. Anderson, prof. J. Bergman (Rootsi), E. Blumfeldt, prof. A. R. Cederberg (Soome), V. Ernits, O. Freymuth, O. Greiffenhagen, prof. P. Haliste (Bauman), T. Holm (Rootsi), R. Indrekõ, dr. P. Johansen, R. Kenkmann, E. Kerem, H. Kleis (Ottenson), R. Kleis, dots. A. Koort, dr. A. Korhonen (Soome), prof. H. Kruus, A. Kruusberg, prof. J. Köpp, H. Laakmann, E. Laid, dots. L. Leesment, F. Leinbock, M. Lepik, dr. O. Liiv, L. Loone (Rebane), N. Loone (Treumuth), L. Mark, L. Metslang, prof. H. Moora, H. Mühlberg, Fr. Nineve†, A. Oinas, prof. H. Oldkop†, A. Perandi, prof. A. Pridik, Fr. Puksov, prof. K. Ramul, G. Rauch, R. Rosén (Soome), M. Schmiedehelm, dots. H. Sepp, prof. O. Sild, A. Soom, M. Sorgsep, prof. A. Sväbe (Läti), prof. W. Süss, prof. A. M. Tallgren (Soome), E. Tender, prof. P. Treiberg, prof. J. Uluots, dots. J. Vasar, J. Vigrabs (Läti), K. Vilhelmson, dr. E. Virányi (Ungari), dr. Fr. Westling† (Rootsi), prof. A. H. Wirkkunen† (Soome) ja R. Övel.

„Ajalooline Ajakiri“ ilmub 4 numbrit aastas. **Tellimishind:** 2 kr. 40 s. aastas. Üksik number 70 senti. Kuulutuste lehekülg — 10 krooni, 1/2 lehekülge — 5 krooni jne.

Talitus asub: Tartu, K.-Ü. „Loodus“, Ülikooli tän. 18. Tellimisi võtavad vastu kõik E. V. postiasutised.

1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 senti. Järgmisi aastakäike on veel saada: 1923. aastakäik — à 1 kr. 60 senti, 1924.—1926. aastakäik — à 2 krooni, 1927.—1934. aastakäik — à 2 kr. 40 senti.